

IN TOTO ET PARS CONTINETUR –
WYBRANE ZAGADNIENIA
Z HISTORII UNIFIKACJI PRAWA

REDAKCJA

IGOR SZPOTAKOWSKI

*IN TOTO ET PARS
CONTINETUR*

WYBRANE ZAGADNIENIA
Z HISTORII UNIFIKACJI PRAWA

REDAKCJA
IGOR SZPOTAKOWSKI

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

REDAKCJA NAUKOWA
IGOR SZPOTAKOWSKI

RECENZJA
DR HAB. MARCIN KWIECIEŃ (UNIwersYTET JAGIELLOŃSKI)

KOREKTA REDAKTORSKA I SKŁAD
KAROL ŁUKOMIAK

PROJEKT OKŁADKI
KAROL ŁUKOMIAK

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH

ISBN: 978-83-67527-43-9

PUBLIKACJA SFINANSOWANA ZE ŚRODKÓW
RADY KÓŁ NAUKOWYCH UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:
www.archaeograph.pl

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ - KRAKÓW 2022

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Igor Szpotakowski Unifikacja, kodyfikacja, dekodyfikacja i rekodyfikacja prawa – rozważania nad znaczeniem oraz zakresem pojęć	9
Igor Szpotakowski, Zuzanna Kopania Próby unifikacji prawa rzeczowego i spadkowego w czasach Chin dynastycznych	15
Izabela Wasik Policja żywnościowa w monarchii habsburskiej – zarys problemu	29
Izabela Wasik Organizacja przemysłu górniczego w monarchii habsburskiej	47
Piotr Owsiak Ustrój Księstwa Liechtensteinu na przestrzeni dziejów z uwzględnieniem wydarzeń lat 2020-2022	63

WSTĘP

Łacińska maksyma *In toto et pars continetur*, którą przetłumaczyć można, że w całości i część jest zawarta, wydaje się świetnie wpasowywać w dyskusje o unifikowaniu prawa. Rozważaniom tym poświęcona jest także ta monografia. Składa się ona z sześciu rozdziałów poruszających wybrane i w mniejszym zakresie zbadane wątki dotyczące unifikacji lub problemów z ujednoceniami prawa związanych, które wystąpiły na przestrzeni dziejów w różnych gałęziach prawnych. Wydaje się zatem, że tak szeroki zakres tematyczny zawartych w monografii tekstów warto poprzedzić krótkim wprowadzeniem, poświęconym aspektom terminologicznym zjawiska unifikacji prawa i pojęć z tym zjawiskiem powiązanych, które znalazło się w rozdziale pierwszym. Pozwoli ono lepiej osadzić zebrane w niniejszej pracy teksty w ramach obecnie istniejącej literatury przedmiotu oraz odpowiednio przygotować czytelnika zaczynając od zagadnień ogólnych, by w następnych rozdziałach skupić się raczej na zagadnieniach szczególnych. Rozdział drugi zwraca większą uwagę na elementy prywatnoprawne, pozostałe trzy rozdziały skupiają się na wątkach publicznoprawnych. Szeroki jest także zakres tematyczny co do badanych jurysdykcji. Rozdział Igora Szpotakowskiego i Zuzanny Kopani skupia się próbach unifikacji prawa rzeczowego i spadkowego w historii prawa chińskiego. Rozdziały autorstwa Izabeli Wasik dotyczą monarchii Habsburgów. Piotr Owsiak opisuje zaś przekrojowo ustrój Księstwa Liechtensteinu. Zakres tematyczny poszczególnych rozdziałów jest odzwierciedleniem prowadzonych badań oraz zainteresowań naukowych poszczególnych autorów.

Redaktor
Igor Szpotakowski

MGR IGOR SZPOTAKOWSKI
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Jagielloński
ORCID ID: 0000-0001-8015-8614

UNIFIKACJA, KODYFIKACJA, DEKODYFIKACJA I REKODYFIKACJA PRAWA – ROZWAŻANIA NAD ZNACZENIEM ORAZ ZAKRESEM POJĘĆ¹

Terminologia

Unifikację, Henryk Rot definiował jako proces rozciągnięcia mocy obowiązującej jednego konkretnego aktu normatywnego w danej dziedzinie prawa na obszar całego państwa, czego rezultatem jest utrata mocy przez obowiązujące na obszarze poszczególnych jednostek terytorialnych tego tworu państwowego akty normatywne². Wydaje się, że unifikacja jest zazwyczaj następstwem takich zdarzeń historycznych, jak: narodziny nowego suwerennego państwa poprzez odzyskanie ziem dotychczas okupowanych przez inne państwa (jak miało to miejsce w przypadku II Rzeczypospolitej) czy powstanie z dwóch lub więcej odrębnych państw jednolitego tworu państwowego³. Przykładami unifikacji prawa mogłaby być w przypadku prawa sądowego *Korektura Pruska* z 1598 r.⁴ czy też jak miało to miejsce w Chinach cesarskich ogłaszanie

¹ Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2020-2024, jako projekt badawczy w ramach programu "Diamentowy Grant". Projekt: Umowy o świadczenie usług w regulacjach prawa prywatnego ChRL - kodyfikacja w dobie dekodyfikacji.

² H. Rot, *Jedność i podziały systemu prawa socjalistycznego*, Wrocław 1971, s. 156.

³ M. Sawczuk, M. Konarski, *Pojęcie i rola kodyfikacji w systemie prawa wybrane zagadnienia*, Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 2011, tom IV, s. 137.

⁴ Z. Naworski, *Prusy Królewskie 1569/1573-1598. Rewolucja czy ewolucja?*, [w:] *Okresy przejściowe - ustroj i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019, s. 47.

kodeksów prawnych przez nowe dynastie panujące⁵. Jak pisał Stanisław Salmonowicz już w XVII w. „idea unifikacji prawa, systematyzacji materiału prawnego i kompletności zespołu obowiązujących norm, których realizacja możliwa jest tylko w drodze prac kodyfikacyjnych, staje się podstawowym artykułem wiary nie tylko prawników-reformatorów, lecz i zwolenników uporządkowanego, choć konserwatywnego stanu prawnego”⁶. Unifikacja prawa może przybrać formę jego kodyfikacji, jak miało to miejsce w prawie pod koniec XIX wieku, gdzie starano się stworzyć zuniifikowany system prawa prywatnego oparty na współczesnej myśli i technice legislacyjnej bez konieczności rezygnowania ze zróżnicowanych zależnie od kantonu, ale wzbudzających zaufanie instytucji prawnych⁷. Szwajcarski prawnik i twórca szwajcarskiego kodeksu cywilnego z 1907 r. (ZGB) Eugen Huber zauważył, że aby skutecznie połączyć odmienne porządki prawne w jeden, najpierw konieczne wydaje się, aby mieć pewność czy posiadany materiał normatywny można zuniifikować⁸. W Chinach w 1930 r. rządowa komisja kodyfikacyjna przygotowała raport próbując najpierw zebrać wszystkie znane lokalne zwyczaje, zanim przeszła do prac unifikacyjnych, które zakończyły się kodyfikacją prawa cywilnego⁹. Również współcześnie w Chińskiej Republice Ludowej toczyły się intensywne dyskusje wśród badaczy prawa nad tym jak zuniifikować rozdrobnione prawo cywilne w jeden akt prawny – kodeks cywilny¹⁰. Co akurat udało się w roku 2020 r., choć nowy kodeks cywilny ChRL nie jest idealnym przykładem unifikacji, ze względu na proces dekodyfikacji¹¹.

Wydaje się zatem, że pisząc o unifikacji, warto również rozważyć takie zjawiska jak kodyfikacja prawa, jak również dekodyfikacja i rekodyfikacja. Najtrafniejsze na potrzeby tej pracy wydają się definicje kodyfikacji

⁵ I. Szpotakowski, Z. Kopania, *Między prawdą a mitem – o kontrowersjach co do istnienia prawa cywilnego w Chinach dynastycznych*, [w:] *Rozważania nad procesem stanowienia prawa w Polsce i Chinach na przestrzeni wieków. Wybrane zagadnienia*, red. I. Szpotakowski, Łódź-Kraków 2020, s. 117-118.

⁶ S. Salmonowicz, *Kodyfikacje i myśl kodyfikacyjna XVII i XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Kodyfikacji Prawa. Materiały na konferencję historyków prawa w Karpaczu*, (b.m.w.) 1974, s. 135.

⁷ M. Lewandowicz, *Jak uczynić niemożliwe możliwym? Refleksje nad unifikacją prawa spadkowego w Szwajcarii w XIX w.*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 2019, nr 12 (4), s. 540.

⁸ E. Huber, *Betrachtungen über die Vereinheitlichung des Schweizerischen Erbrechts*, Bazylea 1895, s. 267-268.

⁹ A. Kość, *Rozwój prawa w czasie Republiki Chińskiej (1912–1949)*, *Czasy Nowożytne*, 2000, t. 9 (10), s. 134.

¹⁰ Jiming Yi, *A Historical Perspective on the Unification of Private Law and the Future of the Civil Code*, *Social Sciences in China*, Vol. 36, 2015, s. 73-88.

¹¹ I. Szpotakowski, *Dekodyfikacja kodeksu cywilnego czy troska o spójność regulacji? Analiza Interpretacji nr 6/2022 Najwyższego Sądu Ludowego ChRL*, [w:] *Współczesne Społeczeństwo Azji i Pacyfiku*, red. S. Piechocińska-Para, Toruń 2022, s. 30.

i rekodyfikacji autorstwa Franciszka Longchamps de Brier, który napisał, że „gdy mowa o kodyfikacji, najczęściej chodzić będzie o kodeks w wydaniu charakterystycznym dla wizji oświeceniowej. To zatem zwięzy, kompletny i zupełny oraz jednolity zbiór, który jako jasny i powszechnie zrozumiały ma gwarantować stabilność prawa i czynić rozstrzygnięcia przewidywalnymi”¹². Natomiast „rekodyfikacja [...] to przenoszenie do kodeksu regulacji, które powstały po jego wydaniu, a pozostały na zewnątrz, nie stanowiąc nowelizacji. To również inkorporacja ustaw szczególnych dotyczących danej materii, należącej do regulowanej kodeksem gałęzi prawa. [...] Przyjęcie zupełnie nowego kodeksu cywilnego, zastępujące w całości ustawę poprzednią, również jest rekodyfikacją”¹³. O ile rozpowszechnienie zjawiska dekodyfikacji przypisuje się powszechnie włoskiemu badaczowi prawa Natalino Irti¹⁴, to na potrzeby tej pracy proponuje się definicję dekodyfikacji zaproponowaną przez Jana Rudnickiego, który napisał, że „z leksykalnego punktu widzenia dekodyfikacja – jak wskazuje jednoznacznie wspomniany wyżej przedrostek – byłaby zatem zespołem zjawisk i procesów godzących we wskazane wcześniej elementy konstytuujące kodeks i przesądzające o tym, że daną gałąź prawa można uznać za skodyfikowaną. W szczególności zaś dekodyfikacja prowadzi do zachwiania zupełności oraz niesprzeczności kodeksu, gdyż istota tego zjawiska sprowadza się, po pierwsze, do „wyprowadzania” coraz to nowych obszarów tradycyjnie należących do danej gałęzi prawa poza kodeks lub też tworzenia nowoczesnych regulacji, które z natury swej powinny w kodeksie się znajdować, lecz dzieje się zupełnie inaczej”¹⁵.

O ile Mieczysław Sawczuk i Marcin Konarski uznają unifikację i kodyfikację za osobne zjawiska¹⁶, o tyle wydaje się, że kodyfikacja może być rozumiana jako szczególny przykład unifikacji, szczególnie w przypadkach jak miało to miejsce w Szwajcarii i w Chinach. Taki tok myślenia potwierdza teza Tomasza Giaro, że w XIX wieku francuski kodeks cywilny i austriacki kodeks cywilny (ABGB) były w stanie przewyciężyć partykularyzm prawny i mnogość zwyczajów lokalnych na rzecz względnej unifikacji prawa prywatnego na szczeblu państwowym¹⁷. Również w Niemczech, przed zjednoczeniem

¹² F. Longchamps de Brier, *Od Redaktora*, [w:] *Dekodyfikacja prawa prywatnego w europejskiej tradycji prawnej*, red. F. Longchamps de Brier, Kraków 2019, s. 13.

¹³ *Ibidem*, s. 13-14.

¹⁴ N. Irti, *L'età della decodificazione*, Milano 1979.

¹⁵ J. Rudnicki, *Dekodyfikacja prawa cywilnego w Polsce*, Bielsko Biała 2018, s. 29.

¹⁶ M. Sawczuk, M. Konarski, *op.cit.*, s. 136.

¹⁷ T. Giaro, *Roman law always dies with a codification*, [w:] *Roman Law and European Legal Culture*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2008, s. 20.

politycznym osiągnięto wcześniej unifikację prawa handlowego, za sprawą uchwalonego kodeksu handlowego dla krajów zrzeszonych w Związku Niemieckim z 1861 r.¹⁸ Problemem jest jednak sama definicja unifikacji, ponieważ jeśli uznamy ją za proces rozciągnięcia mocy obowiązującej jednego konkretnego aktu normatywnego w danej dziedzinie prawa na obszar całego państwa, to w przypadku, gdy ten jeden akt zostaje zastąpiony kilkoma aktami szczególnymi w procesie dekodyfikacji, to nie możemy dłużej mówić o zunifikowanym prawie. Taki rezultat wydaje się jednak być nielogiczny, dlatego też konieczne jest zaproponowanie pojęcia unifikacji *sensu largo*, rozumianej jako ujednoczenie danej gałęzi prawa w ramach całego terytorium państwa, niekoniecznie w jednym akcie prawnym oraz pojęcia unifikacji *sensu stricto*, jako tej, w ramach której konkretny akt normatywny w danej dziedzinie prawa zaczyna obowiązywać na obszarze całego państwa i jego transformacja w kilka niezależnych ustaw szczególnych pozbawia ten system statusu zunifikowanego *sensu stricto*, ale wciąż jest rozumiane jako unifikacja *sensu largo*.

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując, wydaje się, że kodyfikacja prawa w większości przypadków jest formą jego unifikacji, a zatem w tym przypadku zakres pojęcia unifikacji jest szerszy niż samej kodyfikacji. Nie znaczy to jednak, że zjawiska takie jak dekodyfikacja unifikację prawa niwelują, ponieważ o ile unifikacja to proces rozciągnięcia mocy obowiązującej jednego konkretnego aktu normatywnego w danej dziedzinie prawa na obszar całego państwa, o tyle w przypadku dekodyfikacji ten akt normatywny nawet jeśli przeobrazi się w kilka ustaw szczególnych, to najczęściej nie zmieni to zakresu terytorialnego jego obowiązywania. Prawo wciąż będzie zunifikowane, z tą tylko różnicą, że jeden akty prawny zastąpi kilka. Jest to unifikacja *sensu largo*, która znaczeniowo i zakresowo jest szersza od zaproponowanej na początku definicji unifikacji Henryka Rota, uznanej za unifikację *sensu stricto*.

¹⁸ A. Padoa-Schioppa, *A History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*, przekł. C. Fitzgerald, Cambridge 2017, s. 553.

Bibliografia

Rozważania nad procesem stanowienia prawa w Polsce i Chinach na przestrzeni wieków. Wybrane zagadnienia, red. Szpotakowski I., Łódź-Kraków 2020.

Irti N., *L'età della decodificazione*, Milano 1979.

Rot H., *Jedność i podziały systemu prawa socjalistycznego*, Wrocław 1971.

Sawczuk M., Konarski M., *Pojęcie i rola kodyfikacji w systemie prawa wybrane zagadnienia*, Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 2011, tom IV, s. 133-146.

Okresy przejściowe - ustrój i prawo, red. Przygodzki J., Wrocław 2019.

Współczesne Społeczeństwo Azji i Pacyfiku, red. Piechocińska-Para S., Toruń 2022.

Dekodyfikacja prawa prywatnego w europejskiej tradycji prawnej, red. Longchamps de Bériet F., Kraków 2019.

Lewandowicz M., *Jak uczynić niemożliwe możliwym? Refleksje nad unifikacją prawa spadkowego w Szwajcarii w XIX w.*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 2019, nr 12 (4), s. 537-553.

Huber E., *Betrachtungen über die Vereinheitlichung des Schweizerischen Erbrechts*, Basel 1895.

Yi Jiming, *A Historical Perspective on the Unification of Private Law and the Future of the Civil Code*, *Social Sciences in China*, Vol. 36, 2015, s. 73-88.

Rudnicki J., *Dekodyfikacja prawa cywilnego w Polsce*, Bielsko Biała 2018.

Roman Law and European Legal Culture, red. Dębiński A., Jońca M., Lublin 2008.

Padoa-Schioppa A., *A History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*, przekł. Caterina F., Cambridge 2017.

MGR IGOR SZPOTAKOWSKI

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Jagielloński

ORCID ID: 0000-0001-8015-8614

ZUZANNA KOPANIA

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Jagielloński

ORCID ID: 0000-0002-5746-598X

PRÓBY UNIFIKACJI PRAWA RZECZOWEGO I SPADKOWEGO W CZASACH CHIN DYNASTYCZNYCH¹

Wstęp

Po to, aby zrozumieć chińskie prawo rzeczowe, należy wziąć pod uwagę nie tylko okres trwania Chińskiej Republiki Ludowej (1949-2022), ale także bogatą i mającą tysiące lat chińską tradycję prawną. Celem tego rozdziału jest zwięzłe przedstawienie prawa rzeczowego w czasach Chin dynastycznych (cesarskich) oraz omówienie trudności z jakimi zmagaly się Chiny próbując zunifikować, a w rezultacie finalnie skodyfikować prawo cywilne, w tym prawo rzeczowe i spadkowe w 1930 r. Rozważania te stanowią analizę jaką rolę odgrywało prawo Chin dynastycznych w stworzeniu zunifikowanego systemu prawa w Republice Chińskiej, co pośrednio ma znaczenie przy współczesnych dyskusjach nad kształtem obecnego Kodeksu Cywilnego ChRL z 2020 r. i jego dekodyfikacji.

¹ Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2020-2024, jako projekt badawczy w ramach programu "Diamentowy Grant". Projekt: Umowy o świadczenie usług w regulacjach prawa prywatnego ChRL - kodyfikacja w dobie dekodyfikacji.

Na wstępie warto zauważyć, że w cesarskich Chinach prawodawcy dążyli do perfekcyjnego połączenia niebiańskiego rozumu (天理 *tianli*), który był uważany za najwyższą moralność, prawa państwowego (国法 *guofa*) i ludzkich relacji-uczuciu (人情 *renqing*)². Dopiero około sto lat temu ta percepcja zaczęła się zmieniać, a chińscy władcy zdali sobie sprawę, że aby zachować swą pozycję w zmieniającym się gwałtownie świecie, muszą dostosować się i przyjąć rozwiązania prawne na wzór zachodni³. Kontekst kulturowy, filozoficzny (konfucjańsko-legistyczny) i historyczny (przeludnienie, pogarszająca się proporcja płci, malejące rozmiary gospodarstw wiejskich) mają kluczowe znaczenie dla zrozumienia chińskiego systemu prawnego i jego historii prawnej⁴. Pisząc o historii prawa chińskiego w ogóle, należy wspomnieć, że dzięki badaniom archeologicznym wiadomo, iż pierwsze wzmianki o prawie i karze pochodzą z okresu państwa Xia, które trwało do XVI wieku przed Chr.⁵ W epoce Wiosen i Jesieni (770–476 przed Chr.), będącej chińskim odpowiednikiem rozbitcia dzielnicowego, zaczęły pojawiać się pierwsze spisane reguły prawne⁶. Pisząc o początkach chińskiego prawa, Geoffrey MacCormack zaproponował podział historii prawa chińskiego na cztery etapy. Za pierwszy etap uznał prawo wczesnych władców z dynastii Zhou⁷, a za pierwszy dokument polecenie (康诰 *Kang gao*) króla Wu do jednego z książąt opisujące zasady rządzenia przez niego lennem⁸. Następnie drugim etapem określił pierwsze wielkie kodyfikacje mające miejsce w rozbitym dzielnicowo Państwie Środkach w VI w. przed Chr. Mowa tu oczywiście o fragmentach kodeksów karnych, które zachowały się na tzw. „brązach”, czyli dokumenty wyryte znakami na naczyniach odlanych z brązu⁹. Według jednego z najstarszych chińskich źródeł historycznych zwanego „Przekazy Zuo” (左氏傳 *zuoshi zhuan*), Zi Chan był pierwszym władcą w historii Chin, który wprowadził wyryty na brązowych naczyniach zbiór przepisów karnych i administracyjnych do miasta-państwa Zheng w 536 r. przed Chr., nie przetrwał on jednak do naszych czasów¹⁰. Trzeci etap stanowił okres inspirowanych filozofią legistów regulacji prawnych dynastii

² Xiaoqun Xu, *Heaven Has Eyes: A History of Chinese Law*, Oxford 2020, s. 1

³ P.R. Luney, Jr, *Traditions and Foreign Influences: Systems of Law in China and Japan*, Law and Contemporary Problems, Vol. 52, No. 2, 1989, s. 131.

⁴ Z. Kopania, *Women and Law Through Legal History in Imperial China*, [w:] *Stosowanie prawa. Historia, praktyka i społeczeństwo*, red. Zuzanna Kopania, Łódź-Kraków 2021, s. 145.

⁵ Xiaoqun Xu, *Heaven Has Eyes: A History of Chinese Law*, New York 2020, s. 15.

⁶ *Ibidem*, s. 16.

⁷ Przyjmuje się, że dynastia Zhou (周朝 *zhou chao*) panowała w Chinach pomiędzy 1046 a 256 przed Chr.

⁸ G. MacCormack, *The Spirit of Traditional Chinese Law*, Athens 1996, s. 2.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Li Jun, *Chinese Civilization in the Making, 1766-221 BC*, London 1996, s. 105.

Qin (秦朝 *Qin chao*), która panowała w latach 221 przed Chr. – 206 przed Chr.¹¹. Okres ten był w historii Chin przełomowy, ponieważ innowacyjne, inspirowane filozofią legalizmu osiągnięcia dynastii Qin przetrwały jej szybki upadek i zostały przyjęte przez wszystkie kolejne dynastie¹². Tymi osiągnięciami były przede wszystkim uchwalenie szczegółowego kodeksu karnego oraz rozległa, ściśle regulowana administracja państwowa¹³. Mianem czwartego etapu MacCormack nazwał okres inspirowanych filozofią konfucjańską kodeksów prawnych od czasów dynastii Han, który rozwinął się w pełni wraz z panowaniem dynastii Tang i z małymi modyfikacjami przetrwał aż do upadku cesarstwa na początku XX wieku¹⁴. Kodeks dynastii Tang¹⁵ z 653 r. po Chr. jest pierwszym znanym w całości¹⁶. Do jego tradycji odwoływały się wszystkie zbiory praw następujących po dynastii Tang¹⁷ wielkich chińskich dynastii cesarskich: Song¹⁸ (960-1279), Yuan¹⁹ (1271-1368), Ming²⁰ (1368-1644) i Qing²¹ (1644-1912)²². Kodeks Tang dotyczył przede wszystkim przepisów administracyjnych lub karnych, zawierał nakazy tego jak się zachowywać w określonych sytuacjach oraz spisane kary za niedopełnienie obowiązków. Ze względu na dużą różnorodność zachowań, które kodeks uznawał za konieczne do zakazania za pomocą określonych sankcji, możliwe jest znalezienie w nim zasady regulujące prawo umów, dziedziczenie własności oraz inne zasady prawa rzeczowego²³. Zdaniem G. MacCormacka i Feng-xin Wang, kilka artykułów Kodeksu Tang dotyczy praw posiadania ziemi i definiuje system, zgodnie z którym, przynajmniej w teorii wszystkie grunty były własnością cesarza, ale mogły być przez niego nadawane, pod pewnymi warunkami, za pośrednictwem wójtów wsi, rodom w obrębie Cesarstwa²⁴. Takie grunty, niezależnie od faktycznego tytułu własności czy tego w czym była posiadaniu,

¹¹ G. MacCormack, op.cit., s. 2.

¹² H. Windrow, *A Short History of Law, Norms, and Social Control in Imperial China*, Asian-Pacific Law & Policy Journal, Vol. 7, Issue 2 (Summer 2006), s. 259.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ G. MacCormack, op.cit., s. 2.

¹⁵ W języku chińskim: 唐律 *tang lü*.

¹⁶ T. Brook, J. Bourgon, G. Blue, *Historia chińskich tortur*, przek. I. Stapor, Warszawa 2010, s. 49.

¹⁷ W języku chińskim: 唐朝 *Tang chao*.

¹⁸ W języku chińskim: 宋朝 *Song chao*.

¹⁹ W języku chińskim: 元朝 *Yuan chao*.

²⁰ W języku chińskim: 明朝 *Ming chao*.

²¹ W języku chińskim: 清朝 *Qing chao*.

²² T. Brook, J. Bourgon, G. Blue, op.cit., s. 49.

²³ G. MacCormack, Feng-xin Wang, *The T'ang Code: Early Chinese Law*, Irish Jurist, New series, Vol. 18, No. 1 (Summer 1983), s. 137.

²⁴ *Ibidem*.

nie mogły zostać sprzedane²⁵. Kodeks jednak przewidywał szereg wyjątków, jak konieczność nabycia gospodarstwa rolnego, sklepu, zbudowanie młyna czy zebranie pieniędzy na zorganizowanie pogrzebu²⁶. Właśnie czwarty etap wedle klasyfikacji G. MacCormacka, miał największy wpływ na współczesne prawo chińskie.

Jeśli chodzi zaś o podstawy filozoficzne, to prawo chińskie było ściśle związane przez cały swój okres z trzema²⁷ głównymi nurtami filozofii: konfucjanizmem, legizmem oraz buddyzmem²⁸. Prawnik Luke T. Leel i religioznawca Whalen W. Lai, podsumowali podejście do prawa przyjęte przez chińskie tradycje filozoficzne legizmu (法家 *Fajia*), konfucjanizmu (儒家 *Rujia*) i buddyzmu w odmianie chińskiej (汉传佛家 *Hanchunfojia*):

„Główne tradycje chińskie można scharakteryzować w kategoriach pojmowania przez nie prawa, człowieka i kosmosu w następujący sposób: Legiści wierzyli w człowieka, a raczej cesarza, jako tego od którego prawo pochodzi; Konfucjaniści ufali naturalnej harmonii między wynikającą ze zwyczajów przyzwoitością człowieka a naturalnymi zasadami wszechświata; z kolei Buddyści wierzyli w święte prawo transcendentalne, pochodzące z nauk postaci historycznej, jednak o nadludzkiem pochodzeniu – Buddy²⁹”.

Prawo rzeczowe w Chinach dynastycznych

Zdaniem Antoniego Kościa chińskie prawo cywilne okresu cesarskiego nie miało jednolitego charakteru, lecz było powiązane z dychotomicznym podziałem na Chiny „obwarowanych miast” i „bambusowych wiosek”³⁰. O ile nieprawdziwe z perspektywy czasu okazały się teorie niektórych badaczy o braku istnienia prawa cywilnego w Chinach okresu cesarskiego³¹, to jednak bogata tradycja dotycząca między innymi prawa własności, zawierania umów

²⁵ *Ibidem*, s. 137-138.

²⁶ D. Twitchett, *Financial Administration under the Tang Dynasty*, 2nd ed., Cambridge 1970, s. 136.

²⁷ W rejonach wiejskich spory wpływ miał jeszcze Daoizm (道教 *Daojia*).

²⁸ Z. Kopania, I. Szpotakowski, *Chinese Law Research Guide*, Łódź-Kraków 2020, s. 15.

²⁹ L. T. Leel, W. W. Lai, *The Chinese Conceptions of Law: Confucian, Legalist, and Buddhist*, *Hastings Law Journal*, vol. 29, Issue 6, Article 3, 1-1978, s. 1308.

³⁰ A. Kość, *Prawo a etyka konfucjańska w historii myśli prawnej Chin*, Lublin 1998, s. 196-197.

³¹ Szerzej w: I. Szpotakowski, Z. Kopania, *Między prawdą a mitem – o kontrowersjach co do istnienia prawa cywilnego w Chinach dynastycznych*, [w:] *Rozważania nad procesem stanowienia prawa w Polsce i Chinach na przestrzeni wieków. Wybrane zagadnienia*, red. I. Szpotakowski, Łódź-Kraków 2020, s. 124.

czy dziedziczenia³² była głównie (choć zdarzały się wyjątki³³) domeną prawa zwyczajowego³⁴. Prawo prywatne w czasach Chin cesarskich stanowiło odbicie cech społeczeństwa rolniczego, a najważniejszą jego częścią było prawo rzeczowe dotyczące przede wszystkim sposobów wykorzystywania, nabywania i zbywania gruntów³⁵. Dla Chin okresu cesarskiego znamienne jest też ogromne rozdrobnienie zwyczajów, co obrazuje chińskie powiedzenie 三里不同风, 五里不同俗 (*san li bu tong feng, wu li bu tong su*), tłumaczone jako „trzy różne wiatry, pięć odmiennych zwyczajów”, a podkreślające różnorodność i często ograniczony miejscowo zakres stosowania, charakterystycznych czasem tylko dla pojedynczych wiosek lub miast, zwyczajów i sposobów postępowania³⁶. Od czasów panowania dynastii Qin (秦朝 *Qin chao*) i następnie dynastii Han (汉朝 *Han chao*) prywatna własność ziemi i nieograniczona możliwość sprzedaży gruntów prywatnych została uregulowana i prawnie chroniona, niemal na równi z gruntami, których właścicielem było państwo³⁷. Z tego też powodu spory o ziemię stały się najczęstszym rodzajem sporów cywilnych w rolniczym społeczeństwie cesarskich Chin aż po wiek XX³⁸.

Dwa najważniejsze w oczach cesarskiego prawodawcy cele prawa rzeczowego w Chinach, to zapobieganie nadmiernemu rozdrobnieniu gruntów uprawnych, a także regulacja stosunków między sąsiadami³⁹. Z perspektywy tej pracy, ważniejsze jest bliższe przyjrzenie się temu drugiemu celowi bardziej szczegółowo. Zwyczajowo bowiem wykształciły się na terenie Chin takie służebności jak służebność przechodu⁴⁰, służebność przegonu i wypasu⁴¹, służebność wodociągu⁴² czy służebność czerpania wody⁴³. Pomimo faktu, że

³² K.W. Simon, *Civil Society in China – the Legal Framework from Ancient Times to the “New Reform Era”*, New York 2013, s. 7.

³³ B. Birge, *Women, Property and Confucian Reaction in Sung and Yuan China (960-1368)*, Cambridge 2004, s. 10.

³⁴ I. Szpotakowski, *Geneza i rola zwyczaju w nowej części ogólnej kodeksu cywilnego Chińskiej Republiki Ludowej*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego, Rok XVIII, nr 1/2019, s. 176-177.

³⁵ A. Kość, *Prawo...*, s. 199.

³⁶ Shu Yao (姚澍), *民事习惯在民国司法实践中的运用及其启示—以风水习惯为例* [*The Application and Explanation of Civil Customs in Judicial Practice in the Republic of China—Taking Feng Shui Customs as an Example*], 《北京理工大学学报(社)》 [Journal of Beijing Institute of Technology (Society)], 2018, nr 3 (20), s. 139.

³⁷ Xiaoqun Xu, op.cit., s. 92.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ A. Kość, *Prawo...*, s. 205-206.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 207.

⁴¹ *民事习惯调查报告录*, 前南京国民政府司法行政部编 [*Civil Customs Investigation Report, edited by the former Ministry of Justice and Administration of Nanjing National Government*], 上册[Tom 1], Pekin 1998, s. 234.

⁴² *Ibidem*, s. 219.

⁴³ *Ibidem*, s. 234.

rozdrobienie zwyczajów stanowiących trzon chińskiego prawa cywilnego okresu cesarskiego utrudnia ich wyczerpujące opisanie⁴⁴, to jednak udało się spisać wiele z nich i opublikować w 1930 r. w raporcie specjalnej komisji powołanej przez rząd Republiki Chińskiej⁴⁵. Komisja miała za zadanie zebrać i spisać zwyczaje z terytorium całych Chin jako materiał pomocniczy w trakcie procesu kodyfikacji⁴⁶. W przypadku służebności gruntowych analiza tego bardzo obszernego i szczegółowego raportu pozwala dojść do wniosku, że w prawie chińskim do ich opisania nie używano jeszcze wtedy, wykorzystywanych współcześnie znaków 地役权 (*deyi quan*), lecz opisywano je kazuistycznie, zawsze jednak dodając na końcu znak 权 (*quan*) oznaczający uprawnienie. Należy nadmienić, że uprawnienie to wynikało z umowy, którą zawierały z sobą dwie strony. W tamtym czasie zawierano i spisywano w Chinach w regulowanych zwyczajowo sprawach cywilnych niewiarygodnie dużą liczbę umów i różnego rodzaju innych dokumentów zabezpieczających⁴⁷. Powodem takiej praktyki była niepewność prawa spowodowana niewielkim zainteresowaniem państwa sprawami cywilnymi, co wiązało się z potrzebą zabezpieczenia swoich praw przy pomocy swoistej *lex contractus*⁴⁸. Warto zauważyć, że w czasach cesarskich istniały specjalne rejestry państwowe, w których notowano informacje o właścicielach gruntów i umieszczano kopie pisemnych umów opatrzone pieczęciami wyznaczonych do tego urzędników, które miały potwierdzać ich wiarygodność⁴⁹. Pozwalało to śledzić zmiany właścicieli oraz sprawdzić, czy na gruncie została ustanowiona hipoteka⁵⁰. Jednak regularna aktualizacja rejestrów okazała się w praktyce niemożliwa, dlatego też sędziowie zaczęli opierać się na treści prywatnych umów w przypadku zaistnienia sporów (w celu udokumentowania własności gruntów, a także wszystkich praw z tym gruntem powiązanych)⁵¹.

Prawo spadkowe w Chinach dynastycznych

Wiele zmian na poziomie płęć - własność prywatna zaszło w Cesarstwie

⁴⁴ Mingyao Huang (黄明耀), *民法适用基本问题研究 [Research on the Basic Issues of the Application of Civil Law]*, Pekin 2004, s. 183.

⁴⁵ I. Szpotakowski, *Suwerenność państwa i rządy prawa: kodyfikacja prawa prywatnego w Chinach*, Świat Idei i Polityki 2018, Tom 17, s. 164.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ G. MacCormack, op.cit., s. 27.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ B. Birge, op.cit., s. 11.

⁵⁰ Szerzej zostało to przeanalizowane w: V. Hansen, *Negotiating Daily Life in Traditional China*, New Haven 1995.

⁵¹ *Ibidem*.

Chińskim między X a XIV wiekiem. Był to okres dynamicznych zmian społeczno-ekonomicznych i wpływów zewnętrznych⁵². Zdaniem Bettine Birge doszło wówczas do znaczącej poprawy pozycji kobiet w społeczeństwie, co wpłynęło na rozpoznawanie ich jako choćby potencjalnego dziedzica. Niestety, w XIII wieku doszło do inwazji mongolskiej, czego skutkiem był powrót społeczeństwa chińskiego do konfucjańskich wzorców. Jest to niemalże równoznaczne z powrotem do patriarchalnego podejścia do własności, które pozbawiało kobiet wielu praw, między innymi prawa do własności i posiadania jakiegokolwiek autonomii prawnej lub ekonomicznej⁵³.

Japoński historyk prawa Niida Noboru, idąc śladami swojego mentora Nakaty Kaoru, uważał, że w czasach dynastii Song majątek rodzinny należał wspólnie do wszystkich członków tego gospodarstwa domowego. Zarówno kobiet, jak i mężczyzn⁵⁴. Jego zdaniem to współposiadanie decydowało o przekazywaniu majątku z pokolenia na pokolenie, a córki były współwłaścicielkami tego majątku i cieszyły się tymi samymi prawami do niego, co ich bracia (choć nie w tym samym stopniu)⁵⁵. Natomiast Shiga Shuzo, z którym to Niida prowadził trwającą dwie dekady debatę na ten temat, uważał, że podstawową linią posiadania rodzinnego majątku nie była cała rodzina, a relacja ojciec-syn. Widział on wyraźną relację między rytuałami a dziedziczeniem⁵⁶. Ponieważ jedynie synowie mogli zastąpić zmarłych ojców w rytuale składania ofiar przodkom, dlatego oni też dziedziczyli, a córki miały jedynie prawo do otrzymania wsparcia, dopóki nie dorosną, jako osoby zależne przyjmujące korzyści (受益者 *shouyi zhe*), a także prawo do posagu jeśli wyszły za mąż⁵⁷. Shiga Shuzo porównuje pozycję kobiet w procesie dziedziczenia w dynastycznych Chinach przed okresem panowania dynastii Song do koncepcji jednego spójnego organizmu⁵⁸. Jego zdaniem, zgodnie z tą koncepcją, dopóki żyje mąż, cała własność zamężnej kobiety zostaje wchłonięta do własności męża, zaś po jego śmierci wszystko to trafia pod zarządzanie wdowy, czego celem jest zachowanie nadal majątku w rodzinie⁵⁹. Koncepcja ta wywodzi się

⁵² B. Birge, op.cit, s. 1.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ K. Bernhardt, *The Inheritance Rights of Daughters: The Song Anomaly?*, *Modern China*, Jul, 1995, Vol. 21, No. 3, s. 269.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 270.

⁵⁶ Szerzej: Shiga Shuzo, *Chugoku kazukuhoron (Theory of Chinese family law)*, Tokio 1950.

⁵⁷ K. Bernhardt, op.cit, s. 270.

⁵⁸ S. Shuzo, *Family Property and the Law of Inheritance in Traditional China* [w:] *Chinese Family Law and social change in Historical and Comparative Perspective*, red. David C. Buxbaum, Seattle-London 1978, s. 120.

⁵⁹ *Ibidem*.

z konfucjańskiej Księgi Obyczajów z rytuałów żałobnych, gdzie pojawiają się słowa „Ojciec i syn stanowią jedno ciało”, „Mąż i żona stanowią jedno ciało” oraz „Bracia stanowią jedno ciało”⁶⁰. Shiga uważał, że dziedziczenie rozumiane jako *chengji* (承继) w dynastycznych Chinach dotyczyło tylko synów i adoptowanych synów z obrębu własnego klanu, zaś gdy majątek przechodził na córki, nie można było mówić o nich jako dziedzicach *sizi* (嗣子)⁶¹. Rozważając sam model rodziny, może przyjść na myśl rzymska koncepcja rodziny agnacyjnej⁶². Taką rodziną zwaną po łacinie *familia*, były nie tylko osoby z sobą spokrewnione, lecz wszystkie osoby, które podlegały władzy *pater familias*, czy to z za sprawą urodzenia, czy też poprzez przyłączenie poprzez czynność prawną⁶³. Owa władza ojca zwała się *patria potestas*, która jak wskazują badania przetrwała aż do późnego antyku i dzięki przyznaniu wszystkim mieszkańcom imperium obywatelstwa przez Karakallę w roku 212 n.e. również ona była znana w całym niemal cesarstwie⁶⁴. Shuzo zauważa, że w Chinach, o ile ojciec był głową rodu, o tyle panowały nieznane w Rzymie zasady tj., że kobiety i mężczyźni z tego samego klanu nie mogli brać ślubu, a ponadto nie można było adoptować synów spoza swojego klanu, jako osób które nie dzielą tego samego dziedzictwa krwi⁶⁵. Należy jednak zaznaczyć, że badania Shiga Shuzo, zostały następnie obalone przez Kathryn Bernhardt jako skupiające się zbyt na teoretycznych koncepcjach filozoficznych, a nie na tym jak wyglądała rzeczywista praktyka prawna⁶⁶.

Po burzliwym upadku dynastii Song oraz będącym jego następstwem przejściu władzy w Chinach przez mongolską dynastię Yuan, prawo cesarskie i praktyka obejmowały uznanie przez państwo prywatnej własności ziemi i włączenie jej do masy spadkowej, którą mogli dziedziczyć też bratankowie lub siostrzeńcy męskiego spadkodawcy⁶⁷. Taka decyzja doprowadziła do jeszcze większego zmniejszenia praw córek do spadku, które gdy zabrakło ich braci, musiały ustąpić od tego momentu jeszcze dalszym męskim członkom

⁶⁰ Y. Liu, L. Habberstad, *The Life of a Text: A Brief History of the Liji 禮記 (Rites Records) and Its Transmission*, Journal of Chinese Literature and Culture (2014), no. 1 (1-2), s. 289–308.

⁶¹ S. Shuzo, op.cit, s. 127.

⁶² G. Jamieson, *Chinese Family and Commercial Law*, Shanghai 1921, s. 17.

⁶³ F. Longchamps de Brier, *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011, s. 90-91.

⁶⁴ A. Arjava, *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford 1996, s. 48-50.

⁶⁵ S. Shuzo, *Family Property and the Law of Inheritance in Traditional China* [w:] *Chinese Family Law and social change in Historical and Comparative Perspective*, red. David C. Buxbaum, Seattle-London 1978, s. 123-124.

⁶⁶ K. Bernhardt, *Women and Property in China, 960-1949*, Stanford 1999, s. 20.

⁶⁷ K. Bernhardt, op.cit, s. 46.

rodziny⁶⁸. Złoty wiek pozycji kobiet w prawie spadkowym w Chinach trwał prawie 300 lat, co z jednej strony wydaje się być okresem długim, zaś z drugiej strony jest to zaledwie dość krótki ewenement w sięgającej tysiący lat chińskiej tradycji prawnej. Wydaje się jednak, że regulacje znajdujące się w kodeksach chińskich od czasów dynastii Tang, mogą być przykładem częściowej unifikacji w skali całych Chin pewnych elementów prawa spadkowego⁶⁹.

Modernizacja i próby unifikacji

Pod koniec panowania dynastii Qing, do stworzenia projektu księgi prawa rzeczowego nowego kodeksu cywilnego w Chinach cesarskich zaproszono japońskich prawników i uczonych, a podobieństwo obu krajów pod względem cech historycznych, ideologicznych i kulturowych, a także języka pisanego, było postrzegane jako kolejny powód, który przekonywał Chińczyków do naśladowania modelu japońskiego⁷⁰. Ważnym etapem w historii Chin związanym z procesem modernizacji był okres tzw. 100 dni reform (戊戌变法 *Wuxu bianfa*)⁷¹. 11 czerwca 1898 r. cesarz Guangxu (光绪帝 *Guangxu di*) wydał edykt, w którym podkreślił pilność przeprowadzenia reform, żeby uchronić Chiny przed zewnętrznym zagrożeniem, jakim w jego oczach były mocarstwa zachodnie⁷². Celem reform miała być modernizacja Chin w duchu państw zachodnich, a także przekształcenie państwa w monarchię konstytucyjną⁷³. W szóstym memoriale Kang Youweia, najbliższego doradcy cesarza, który był głównym pomysłodawcą ruchu reformatorskiego, prosił on swojego władcę o to by przyjąć prawo w duchu prawa rzymskiego, brytyjskiego, amerykańskiego, niemieckiego, francuskiego i japońskiego⁷⁴. W szczególności dotyczyło to prawa cywilnego i prawa handlowego, ponadto postulował on powołanie specjalnego ministerstwa, które zajęłoby się przygotowaniem chińskiego systemu prawnego na przyjęcie prawa państw zachodnich⁷⁵.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ D. Wakefield, *Fenja: Household Division and Inheritance in Qing and Republican China*, Honolulu 1998, s. 211-216.

⁷⁰ J. Chen, *Modernisation, Westernisation and Globalisation: Legal Transplant in China*, [w:] *One Country, Two Systems, Three Legal Orders - Perspectives of Evolution: Essays on Macau's Autonomy after the Resumption of Sovereignty by China*, red. J. C. Oliveira, P. Cardinal, Berlin-Heidelberg 2009, s. 95.

⁷¹ L. S. K. Kwong, *Chinese Politics at the Crossroads: Reflections on the Hundred Days Reform of 1898*, *Modern Asian Studies*, July 2000, Vol. 34, No. 3, s. 668.

⁷² *Ibidem*, s. 667.

⁷³ W. Rodziński, *Historia Chin*, Ossolineum 1974, s. 552.

⁷⁴ J. Zhang, *The Tradition and Modern Transition of Chinese Law*, Berlin-Heidelberg 2014, s. IX.

⁷⁵ *Ibidem*.

Niestety, ruch reformatorski upadł bardzo szybko w wyniku przewrotu na dworze cesarskich⁷⁶. Jednak wydarzenia kolejnych lat, takie jak powstanie Bokserów w latach 1899–1901, zmusiły powoli upadającą dynastię Qing do ponownego rozważenia reform⁷⁷. W wyniku szoku, jakim było zwycięstwo Japończyków w wojnie rosyjsko-japońskiej i przeświadczenia, że dzięki reformom Zachód może zostać pokonany, powołano specjalną komisję, która miała zająć się modernizacją prawa⁷⁸. Na jej czele stanęli Shen Jiaben (沈家本) i Wu Tingfang (伍廷芳), w szczególności drugi z nich posiadał wykształcenie zagraniczne, ponieważ studiował prawo na Imperial College of London, a nawet był praktykującym prawnikiem (*barrister*) w Anglii, a później w Hongkongu⁷⁹. Pod przewodnictwem Shen Jiabena specjalne zespoły, aż do upadku dynastii Qing, przetłumaczyły na język chiński dziesiątki zagranicznych ustaw, rozporządzeń i opracowań prawnych⁸⁰. Przetłumaczono m.in. japoński kodeks cywilny, niemiecki kodeks cywilny, francuski kodeks cywilny, austriacki kodeks cywilny, hiszpański kodeks cywilny, a także wiele ustaw brytyjskich i amerykańskich⁸¹.

Współczesna transformacja chińskiego prawa nie rozpoczęła się od reformy prawnej pod koniec panowania dynastii Qing, jak powszechnie się uważa ani nie jest jedynie wynikiem wysiłków niektórych ministrów, takich jak Shen Jiaben (沈家本) czy Wu Tingfang (伍廷芳), którzy są odpowiedzialni za zmianę prawa. W rzeczywistości, ten wielki historyczny proces został w pełni zrealizowany tylko dzięki długotrwałym badaniom i dążeniom kilku pokoleń społecznych elit, takich jak Lin Zexu (林则徐), Wei Yuan (魏源), Li Hongzhang (李鴻章), Kang Youwei (康有为) czy Sun Yatsen (孫中山). Dopiero po wielokrotnych argumentach i żmudnych zmaganiach wybrano ostateczny kierunek reform⁸². Jednak, w 1911 roku cesarska dynastia Qing została obalona przez pochodzących głównie z wyższych sfer demokratów na czele z Sun Yat-senem (孫中山 *Sun Zhongshan*)⁸³. Wraz z abdykacją Puyi (溥儀 *Puyi*), ostatniego chińskiego cesarza z dynastii Qing, epoka cesarstwa w Chinach oficjalnie się zakończyła dnia 12 lutego 1912 roku⁸⁴. Projekt ko-

⁷⁶ Q. Zhang, *An Introduction to Chinese History and Culture*, Berlin-Heidelberg 2015, s. 424

⁷⁷ Q. Fang, *A Silent "Revolution": The Late Qing Reform on the Jumping Appeal System, 1899-1911*, *Journal of Asian History*, 2012, Vol. 46, No. 1, s. 98.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 97.

⁷⁹ J. Zhang, *op.cit.*, s. IX.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 631.

⁸¹ *Ibidem*, s. 631-632.

⁸² J. Zhang, *op.cit.*, s. 555.

⁸³ W. Rodziński, *Historia Chin*, Ossolineum 1974, s. 609.

⁸⁴ *Ibidem*.

deksu cywilnego wielkiej dynastii Qing stworzony w latach 1907-1911 nigdy nie wszedł w życie, a tym samym nie udało się zunifikować prawa rzeczowego w Chinach cesarskich⁸⁵. Udało się to dopiero w czasach Republiki Chińskiej, jednak okres ten nie jest przedmiotem analizy niniejszego rozdziału.

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując, historia prawa rzeczowego i spadkowego w Chinach dynastycznych jest niezwykle bogata oraz zróżnicowana. Jednak przez cały okres Chin cesarskich, czyli ponad dwa tysiące lat, nie udało się skutecznie zunifikować prawa rzeczowego, a jedynie częściowo zunifikowano prawo spadkowe. Nie oznacza to jednak, że był to z perspektywy historycznej czas stracony. To dzięki przygotowanym pod koniec dynastii Qing tłumaczeniom zagranicznych aktów prawnych, a także stworzonej od podstaw współczesnej chińskiej terminologii prawniczej było możliwe zunifikowanie, a w rezultacie nawet skodyfikowanie prawa cywilnego w czasach Republiki Chińskiej. Z kolei doświadczenia kodyfikacyjne z czasów republikańskich wpłynęły pośrednio na współczesny obraz prawa prywatnego w Chińskiej Republice Ludowej. Dlatego też, pomimo fundamentalnych rozbieżności pomiędzy prawem w Chinach dynastycznych, a współczesnym prawem chińskim, warto jest czasem do tej dawnej historii wrócić. Szczególnie gdy rozważa się aspekty na styku prawa i kultury.

Bibliografia

Bernhardt Kathryn, *The Inheritance Rights of Daughters: The Song Anomaly?*, *Modern China*, Jul, 1995, Vol. 21, No. 3, s. 269-309.

Bernhardt K., *Women and Property in China, 960-1949*, Stanford 1999.

Birge B., *Women, Property, and Confucian Reaction in Sung and Yüan China (960-1368)*, Cambridge 2004.

Brook T., Bourgon J., Blue G., *Historia chińskich tortur*, przeł. Stapor I., Warszawa 2010.

Chinese Family Law and social change in Historical and Comparative Perspective, red. Buxbaum David C., Seattle-London 1978.

⁸⁵ O. Kisiel, *Projekt kodeksu cywilnego wielkiej dynastii Qing (1907-1911) jako pierwsza w historii próba kodyfikacji prawa cywilnego w Chinach*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, nr 15/1 (2018), s. 93-94.

Fang Qiang, *A Silent 'Revolution': The Late Qing Reform on the Jumping Appeal System, 1899-1911*, *Journal of Asian History*, 2012, Vol. 46, No. 1, s. 97-115.

Hansen V., *Negotiating Daily Life in Traditional China*, New Haven 1995.

Huang Mingyao (黄明耀), *民法适用基本问题研究 [Research on the Basic Issues of the Application of Civil Law]*, Pekin 2004.

Jamieson George, *Chinese Family and Commercial Law*, Shanghai 1921.

Kisiel O., *Projekt kodeksu cywilnego wielkiej dynastii Qing (1907-1911) jako pierwsza w historii próba kodyfikacji prawa cywilnego w Chinach*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, nr 15/1 (2018), s. 91-108.

Kopania Z., Szpotakowski I., *Chinese Law Research Guide*, Łódź-Kraków 2020.

Kość A., *Prawo a etyka konfucjańska w historii myśli prawnej Chin*, Lublin 1998.

Kwong L. S. K., *Chinese Politics at the Crossroads: Reflections on the Hundred Days Reform of 1898*, *Modern Asian Studies*, July 2000, Vol. 34, No. 3, s. 663-695.

Leel L. T., Lai W. W., *The Chinese Conceptions of Law: Confucian, Legalist, and Buddhist*, *Hastings Law Journal*, vol. 29, issue 6, article 3, 1-1978, s. 1307-1329.

Li Jun, *Chinese Civilization in the Making, 1766-221 BC*, London 1996.

Longchamps de Bérier Franciszek, *Law of Succession: Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011.

Luney Percy R., *Traditions and Foreign Influences: Systems of Law in China and Japan, Law and Contemporary Problems*, vol. 52, no. 2, s. 129-150.

MacCormack G., *The Spirit of Traditional Chinese Law*, Athens 1996.

MacCormack G., Wang Feng-xin, *The T'ang Code: Early Chinese Law*, *Irish Jurist*, New series, Vol. 18, No. 1 (Summer 1983), s. 132-150.

民事习惯调查报告录, 前南京国民政府司法行政部编 [*Civil Customs Investigation Report, edited by the former Ministry of Justice and Administration of Nanjing National Government*], 上册[Tom 1], Pekin 1998.

One Country, Two Systems, Three Legal Orders - Perspectives of Evolution: Essays on Macau's Autonomy after the Resumption of Sovereignty by China, red. Oliveira J. C., Cardinal P., Berlin-Heidelberg 2009.

Rodziński W., *Historia Chin*, Ossolineum 1974.

Rozważania nad procesem stanowienia prawa w Polsce i Chinach na przestrzeni wieków. Wybrane zagadnienia, red. Szpotakowski I., Łódź – Kraków 2020.

Twitchett D., *Financial Administration under the T'ang Dynasty*, 2nd ed., Cambridge 1970.

Simon K. W., *Civil Society in China – the legal framework from ancient times to the “new reform era”*, New York 2013.

Stosowanie prawa. Historia, praktyka i społeczeństwo, red. Kopania Z., Łódź-Kraków 2021.

Szpotakowski I., *Geneza i rola zwyczaju w nowej części ogólnej kodeksu cywilnego Chińskiej Republiki Ludowej*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego, Rok XVIII, nr 1/2019, s. 173-186.

Szpotakowski I., *Suwerenność państwa i rządy prawa: kodyfikacja prawa prywatnego w Chinach*, Świat Idei i Polityki 2018, Tom 17, s. 158-171.

Wakefield David, *Fenjia: Household Division and Inheritance in Qing and Republican China*, Honolulu 1998.

Windrow H., *A Short History of Law, Norms, and Social Control in Imperial China*, Asian-Pacific Law & Policy Journal, Vol. 7, Issue 2 (Summer 2006), s. 244-301.

Xu Xiaqun, *Heaven Has Eyes: A History of Chinese Law*, Oxford 2020.

Yao Shu (姚澍), *民事习惯在民国司法实践中的运用及其启示—以风水习惯为例* [*The Application and Explanation of Civil Customs in Judicial Practice in the Republic of China—Taking Feng Shui Customs as an Example*], 《北京理工大学学报 (社)》 [Journal of Beijing Institute of Technology (Society)], 2018, nr 3 (20), s. 132-142.

Zhang Jinfan, *The Tradition and Modern Transition of Chinese Law*, Berlin-Heidelberg 2014.

Zhang Qizhi, *An Introduction to Chinese History and Culture*, Berlin-Heidelberg 2015.

MGR IZABELA WASIK

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych

Uniwersytet Jagielloński

ORCID ID: 0000-0002-0104-7009

POLICJA ŻYWNOŚCIOWA W MONARCHII HABSBUERSKIEJ – ZARYS PROBLEMU

Ewolucja monarchii habsburskiej z państwa absolutnego w nowoczesne XIX – wieczne państwo prawa nie była jedynie pustą treścią, lecz podjęte wówczas wysiłki zaowocowały znacznymi przeobrażeniami¹. Nic zatem dziwnego, iż z uwagi na zmianę optyki i dostrzeżenie obywatela sporo miejsca w ramach podejmowanych działań poświęcano sprawom dotyczącym ochrony zdrowia i sanitarnym. Za jeden z bardziej interesujących przykładów można niewątpliwie uznać kwestie związane z policją żywnościową. Sama powyższa problematyka z uwagi na obszerność materiałów wymaga jednak dalszych badań, a poniższy artykuł stanowi jedynie zarys problemu.

Kluczowe znacznie dla prowadzenia dalszych rozważań ma ustawa z dnia 16 stycznia 1896 r.² Przedmiot jej regulacji wyznaczał § 1 i dotyczył obrotu żywnością, kosmetykami, zabawkami, obciami, odzieżą, naczyniami, wagami i innymi podobnymi przyrządami, farbami³ i naftą⁴. § 2 natomiast określał

¹ Więcej na temat drogi monarchii habsburskiej do monarchii konstytucyjnej Por. A.Dziadzio, *Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867 – 1914*, Władza – Obywatel – Prawo, Kraków 2002.

² *Ustawa z dnia 16. stycznia 1896, dz.p.p. Nr. 89 z r. 1897 o obrocie żywnością i niektórymi przedmiotami użytkowymi*, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, J.Piwocki, t. IV., Lwów 1911, s. 558 – 568.

³ W reskrypcie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 11. sierpnia 1893, l. 11. 891 oraz w odezwie namiestnictwa do c.k. Rady Szkolnej Krajowej z 15. października 1893, l. 67. 040 przypomniano, iż należało pouczać dzieci w szkole o niebezpieczeństwie zatrucia się farbami akwarelowymi. Zalecano ponadto staranne przechowywanie nie tylko farb, ale również pędzli. [w:] J.Piwocki, s. 683.

⁴ Okólnik namiestnictwa z dnia 29. października 1897, l. 66.322 zwracał uwagę władz politycznych I instancji na dodatek do l. 42 czasopisma *Das österreichische Sanitätswesen*, [w:] J.Piwocki, s. 558.

organy nadzorcze, którymi były: funkcjonariusze władz politycznych, w szczególności powiatowi lekarze rządowi oraz poszczególni funkcjonariusze korporacji samorządowych wyznaczonych przez ustawodawstwo krajowe, względnie magistraty miast o własnym statucie. Ponadto rząd⁵ mógł w ramach własnych uprawnień, po zasięgnięciu opinii właściwego sejmiku krajowego⁶ ustanowić osobne rządowe organy nadzorcze, podlegające politycznej władzy krajowej. Wyznaczenie poszczególnych korporacji samorządowych ustanawiały osobne i przysięgłe organy nadzorcze do sprawowania policji zdrowia i żywności.

Uprawnienia organów określono w § 3 ustawy. Umożliwiono przeprowadzanie rewizji w lokalach, w których odbywała się sprzedaż lub przechowywanie przedmiotów, ich wyrabianie, w godzinach pracy takich zakładów lub ich otwarcia dla ludności. Organy te mogły także pobierać do badania próbki poszczególnych przedmiotów, czy materiałów służących do ich produkcji. Próbkę taką należało podzielić na dwie połowy, jedną dla badania technicznego, drugą dla porównania w razie wniesienia zarzutu, następnie obie zapieczętować urzędowo. Powinny być przechowywane w stosownych naczyniach. Na żądanie strony należało zostawić część próbki u badanego. Na żądanie właściciela rząd powinien zapłacić za próbkę wynagrodzenie, wedle oznaczenia politycznej władzy w wysokości zwykłej ceny kupna⁷. W przypadku skazania danej osoby przez sąd lub orzeczenia przepadku towaru nie płaciło się wynagrodzenia.

Ponadto zalecano, aby w przedsiębiorstwach zajmujących się wyrobem i sprzedażą żywności przeprowadzać co pewnie czas rewizję nawet bez szczególnego powodu celem wykrycia ewentualnych nieprawidłowości. W czasie przeprowadzania rewizji i pobierania próbek należało unikać, w miarę możliwości, zakłócenia normalnego toku funkcjonowania zakładu. Pobrane próbki należało przesyłać do stosownego zakładu, który swoją właściwością rozciągał się na gminę miejsca funkcjonowania zakładu. Jednakże w przypadku pokarmów szkodliwych, gdy zwłoka groziła niebezpieczeństwem, lub towar podlegał szybkiej zmianie lub zepsuciu, należało zaniechać pobierania próbek, ale w obecności dwóch świadków, po uprzednim spisaniu protokołu, zarządzić

⁵ Por. *Ustawa z 21. Grudnia 1867, d.u.p. Nr. 145, o pełnieniu rządowej i wykonawczej*, [w:] S. Starzyński, *Kodeks prawa politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848 – 1903*, Lwów 1903, s. 621 – 625.

⁶ Więcej na temat dziejów, roli i znaczenia Sejmu Krajowego Galicji Por. S. Grodziski, *Sejm Krajowy Galicyjski 1861 – 1914*.

⁷ Zgodnie z reskryptem ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 30. kwietnia 1898, l. 11. 019 oraz okólnikiem namiestnictwa z dnia 8. czerwca 1898, l. 43. 747 zobligowano do przekładania z końcem każdego roku ministerstwu wykaz kosztów poniesionych z tego tytułu [w:] J. Piwocki, s. 559 – 560.

zniszczenie towaru. Wedle brzmienia § 6 ministerstwa mogły dla ochrony zdrowia wydawać przepisy zabraniające lub ograniczające:

- a) co do pewnych metod wyrobu, uzyskiwania, przechowywania i pakowania żywności przeznaczonej do sprzedaży;
- b) co do sposobu sprzedaży i trzymania na sprzedaż żywności;
- c) co do używania pewnych materiałów i farb do wyrobu, zabawek⁸, obić, odzieży i kosmetyków, naczyń i przyrządów do żywności, wag, miar i innych narzędzi;
- d) do przemysłowego sprzedawania i trzymania na sprzedaż nafty pewnych oznaczonych własności

Ministerstwa interesowane mogły zakazać lub ograniczyć przemysłowy wyrób, sprzedaż przedmiotów do podrabiania i fałszowania żywności, lub żywności sprzedawanej pod nazwą nieodpowiadającą jej rzeczywistej jakości⁹. § 8 stanowił, iż nie było dopuszczalnym używanie nowych naczyń i przyrządów do przygotowywania i obrotu żywnością, dopóki ministerstwo ich nie zatwardziło. W ustawie przewidziano także przepisy karne mające chronić przed wprowadzeniem do obrotu czy handlem takimi produktami, które mogły zagrażać zdrowiu lub życiu ludzkiemu¹⁰.

W § 24 nakazano, aby w przyszłości, dla technicznego badania żywności i przedmiotów użytku powołać, w miarę potrzeby, rządowe zakłady badania oraz zaopatrzyć je w odpowiednie środki. Rząd posiadał możliwość oznaczenia zakresu działania rządowych zakładów badania wraz z metodami prac, tak aby nie budziły one niczyjej wątpliwości. Mógł także wydawać instrukcje¹¹ potrzebne dla wykonywania czynności i wewnętrznego zarządu, ustanowić taryfę opłat za badania oraz wydać wszelkie inne potrzebne zarządzenia. Zapowiedziano także powołanie stałej rady przybocznej, złożonej z ekspertów

⁸ Por. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 10. lutego 1894, l. 710 oraz okólnik namiestnictwa z 24. lutego 1894, l. 14. 532. Wówczas zakazano sprzedaży zabawek dla dzieci tzw. *Kraterscglangen* z uwagi na zawartość rtęci oraz wydzielania trujących gazów [w:] J.Piwocki, s. 694.

⁹ Szczegółowe regulacje znalazły się w rozporządzeniu ministerstwa spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministerstwem sprawiedliwości z 17. lipca 1906 Dz. p.p. 142, o używaniu farb i zdrowiu szkodliwych materiałów przy wyrobie środków żywności i przedmiotów użytkowych, jako też obrocie w ten sposób sporządzonych środków żywności i przedmiotów użytkowych. [w:] J.Piwocki, s. 680 – 685.

¹⁰ § 11 – 20 ustawy.

¹¹ Uszczegółowieniem tej regulacji była np. instrukcja służbowa dla c.k. powszechnych zakładów badania środków żywności ogłoszona reskryptem ministerstwa spraw wewnętrznych z 22. czerwca 1908, l. 1.862. Składała się z pięciu części tj. 1 - zakres działania, 2 – personel, 3 - porządek czynności, 4 – obrót pieniężny i inwentarz, 5 – sprawozdania roczne. [w:] J.Piwocki, s. 596 – 609.

z poszczególnych dziedzin. Miała ona opracowywać wymagania pod względem wiedzy i umiejętności praktycznych od biegłych i sposobu egzekwowania tychże wiadomości. Przewidziano również możliwości przeprowadzania specjalnych kursów naukowych.

Zrównano pod względem zakresu działania zakłady technicznego badania żywności prowadzone przez korporacje samorządowe i rządowe. Biegli, którym nadano prawo wydania opinii musieli złożyć przysięgę przed rządem. Mieli oni pracować zgodnie z wytycznymi metod rządowych. Rządowe zakłady badania były zobowiązane wydawać opinie na żądanie władz i organów sprawujących nad wykonywanej ww. ustawy oraz sądów i na prośbę osób prywatnych badać żywność i przedmioty powszechnego użytku i następnie. W § 27 dopuszczono ponowne badanie próbki przez inny rządowy zakład na żądanie władzy politycznej lub sądu. Nałożono obowiązek na pracowników zakładu, w § 28, gdyby podczas badania powzięto podejrzenie o popełnieniu czynu karygodnego, zawiadomienia o tym fakcie prokuratora przy sądzie, w okręgu którego mieścił się zakład.

§ 31 stanowił, iż jeśli osoby prywatne chciały pracować w charakterze biegłych technicznych badaczy żywności musiały uzyskać stosowne pozwolenia ministerstwa spraw wewnętrznych. Decyzję podejmowano w każdym przypadku indywidualnie.

O tym jak ważna była to kwestia i dlaczego uregulowanie możliwości przeprowadzania kontroli oraz budowy całego sprawnie działającego systemu, powiązanego także mocno z organami służby zdrowia¹² poświęcano jej tyle miejsca może świadczyć fakt wydawania licznych i niekiedy bardzo szczegółowych przepisów¹³ regulujących w sposób niezwykle szczegółowy ww. materię. Aby ujednoczyć cały system ochrony, którego początki można datować pod koniec XVIII w. i stosownych dekretach nadwornych z 1771

¹² Por. Ustawa z 30. kwietnia 1870, D.p.p. Nr. 68 [w:] J.Piwocki, s. 1 – 10.

¹³ Przykładem takiego rozwiązania jest reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 5. maja 1895, l. 6. 894 (okólnik namiestnictwa z 5. czerwca 1895, l. 39. 613) o zakazie przyklepania kartek na pieczywie. Nastąpiło to po orzeczeniu Najwyższej Rady Zdrowia ze względów sanitarnych. [w:] J.Piwocki, s. 612 Podobnie rozporządzeniem z ministerstwa z dnia 22. sierpnia 1896, dz.p.p. Nr. 163 zakazujące sprowadzania, sprzedawania i używania tak zwanej niemieckiej wody mięsnej, w którym zakazano sprowadzania, sprzedawania i używania płynu do konserwacji mięsa tzw. *deutsches Fleischwasser*. [w:] J.Piwocki, s. 635 Reskrytem ministerstwa spraw wewnętrznych z 28 stycznia 1891, l. 14. 661 (okólnik namiestnictwa z 14. lutego 1891, l. 9.513), o obostrzeniu sanitarnego nadzoru nad wyrobem surogatów kawy, gdzie polecono szczególnej uwadze tą problematykę lekarzom powiatowym z racji dostrzeżonych nieprawidłowości w procesie produkcji. [w:] J.Piwocki, s. 645.

i 1787 roku¹⁴ i zakresu działania policji żywnościowej podjęto pod koniec XIX w. wiele wysiłków, skoncentrowanych przede wszystkim na wykształcenie kadr urzędników, organizację kursów oraz powołanie specjalnych ośrodków przeznaczonych do badania żywności i przedmiotów przeznaczonych do obrotu żywnością.

W okólniku z 27 kwietnia 1895 r.¹⁵ stwierdzono, że w kilku powiatach zanotowano przypadki zatrucia chlebem, przyrządzonym z zanieczyszczonej mąki sporyszem. Nałożono obowiązek na zwierzchności gminne niezwłoczne alarmowania o takich wypadkach. Polecano także zachowanie szczególnej uwagi podczas wykonywania czynności policji targowej w miastach i miasteczkach. W przypadku potwierdzenia wystąpienia tej choroby starostwo miało delegować lekarza powiatowego¹⁶. Z kolei w reskrypcie ministerstwa spraw wewnętrznych z 19 stycznia 1896 r.¹⁷ przypomniano obowiązujące regulacje, ponieważ jak pokazała praktyka istniejące przepisy nadal były niedostatecznie wykonywane¹⁸. Zalecano ponowne ogłoszenie powyższych przepisów, zwłaszcza w zakresie w jakim starostwa były zobowiązane do zawiadamiania namiestnictwa o takich wypadkach.

Szczegółowej regulacji w ramach policji żywności poddano także kwestie ogłędzin zwierząt przeznaczonych do uboju¹⁹. Zwrócono szczególną uwagę w § 2 na zakaz dręczenia zwierząt, jak to określono „w sposób dla zwierzęcia najmniej bolesny i męczący”. Powyższa kwestia została wyartykułowana już

¹⁴ Dekrety te przestrzegały przed zbożem zatrutym sporyszem. *Zbiór ustaw józefińskich*, tom 13, str. 288 oraz tom 17, str. 413.

¹⁵ Okólnik namiestnictwa z 27. kwietnia 1895, l. 34. 768 o zatruciu sporyszem, [w:] J.Piwocki, s. 609 - 610.

¹⁶ Później należało przedłożyć namiestnictwu dokładną historię choroby spisana przez lekarza powiatowego (miejskiego) lub przesłać próbkę zboża, mąki, względnie chleba z uwzględnieniem jego pochodzenia. Przede wszystkim chodziło o wskazanie czy jest to zboże krajowe czy węgierskie. Por. Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 2. czerwca 1895, l. 13. 278 oraz okólnik namiestnictwa z 11. czerwca 1895, l. 47. 893, [w:] J.Piwocki, s. 610 Obowiązek informacyjny rozciągał się jednak i dalej. Należało bowiem zawiadomić także towarzystwa gospodarcze i Wydział Krajowy, tak aby wyeliminować w przyszłości podobne wypadki. Por. Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 22. maja 1896, l. 14.638, nam. l. 44. 564 z 1896, [w:] J.Piwocki, s. 610; Więcej na temat działalności Wydziału Krajowego w zakresie ochrony zdrowia Por. Marian Małecki, *Wydział Krajowy sejm u galicyjskiego, Geneza, struktura i zakres kompetencji, następstwo prawne*, Kraków 2014.

¹⁷ Por. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 19. stycznia 1896, l. 24.969 ex 1895 (okólnik namiestnictwa z 1. lutego 1896, l. 7. 997) o zanieczyszczeniu zboża i mąki sporyszem, [w:] J.Piwocki, s. 611.

¹⁸ W szczególności przypomniano na patent z 1. grudnia 1814. Por. *zbiór ustaw prow.* tom 42, str. 149 zakazujący mielenia zboża skażonego sporyszem w młynach.

¹⁹ Por. rozporządzenie namiestnictwa z 28. czerwca 1888, l. 67. 594 87, dz. u. k. Nr. 74 (...) o ogłędzinach zwierząt do rzezi lub kłucia przeznaczonych, oraz mięsa z tychże, wraz z instrukcją dla ogładaczy bydła rzeźnego i mięsa. [w:] J.Piwocki, s. 612 – 632.

w rozporządzeniu z 15 lutego 1855 r.²⁰ W § 8 przewidziano, iż każda gmina wybierała oglądacza zwierząt oraz jego zastępcę celem realizacji stosownych postanowień ww. rozporządzenia. Oddzielnie uregulowano sposób przeprowadzania oględzin koni przeznaczonych na rzeź²¹. Oględziny tychże zwierząt mogły być dokonane jedynie w tych gminach, w których lekarz weterynarii²² był ustanowiony jednocześnie oglądaczem. Także i w tym rozporządzeniu, w § 2 przypomniano, iż także te zwierzęta miały być poddane ubojowi w sposób „dla zwierzęcia najmniej bolesny, męczący”.

Regulacji w ramach analizowanego problemu poddano także obrót herbatą oraz kawą. W okólniku namiestnictwa z 10 kwietnia 1901 r.²³ Wskazano na liczne nadużycia podczas produkcji herbaty, prowadzące w konsekwencji do fałszowania zawartości produktu poprzez mieszane herbaty używanej, z nieużywaną. Często również fałszowano nazwy poszczególnych produktów i sprzedawano za wyższą cenę.

Podobnie częstym fałszerstwom podlegał także cynamon²⁴. Często bowiem mieszano go z mielonymi łupinami orzechów. O rozległości zakresu przedmiotowego przyjmowanych rozwiązań najlepiej świadczył fakt, że wydano nawet stosowne przepisy dotyczące lodu. Tę kwestię normował reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 10 stycznia 1901 r.²⁵

Dla sprawnego przeprowadzania badania i analizy żywności oraz przedmiotów służących do ich przechowywania powołano rządowe zakłady badawcze. Ich funkcjonowanie uregulowało rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, skarbu i rolnictwa

²⁰ Dz.p.p. Nr. 31.

²¹ Por. rozporządzenie namiestnictwa z 28. czerwca 1888, l. 67. 591/87, dz.u.k. Nr. 75 (...) o oględzinach koni, mułów i osłów na rzeź przeznaczonych oraz mięsa tychże. [w:] J.Piwocki, s. 632 – 634.

²² Więcej na temat pozycji lekarza weterynarii Por. *Ustawa z 27. września 1901 D.p.p. Nr. 148, którą zmieniając częściowo i uzupełniając ustawę z 20. kwietnia 1870, D.p.p. Nr. 68, reguluje się na nowo stosunki służbowe weterynarzy rządowych, ustanowionych przy państwowej administracji weterynarnej.* [w:] J.Piwocki, s. 12 – 14.

²³ Por. okólnik namiestnictwa z 10. kwietnia 1901, l. 31. 385, [w:] J.Piwocki, s. 646 – 647.

²⁴ Por. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 18. maja 1891, l. 9.233 oraz okólnik namiestnictwa z 1. czerwca 1891, l. 39. 431 o sanitarnym nadzorze nad handlem cynamonu. [w:] J.Piwocki, s. 647.

²⁵ Por. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z 10. stycznia 1901 l. 16.039, (okólnik namiestnictwa z 2. lutego 1901 l. 9.991.) Powołano się na opinie Najwyższej Rady Zdrowia, wedle której władzom politycznym przysługiwało prawo wydawania odpowiednich zarządzeń celem powstrzymania wydobywania i sprzedaży lodu szkodliwego dla zdrowia. Ponadto lekarz urzędowy mógł sprawdzić stan zanieczyszczenia wody. Gdyby takie badania nasunęły pewne wątpliwości, władza polityczna mogła zarządzić dodatkowe badanie wody pod względem chemicznym i bakteriologicznym. [w:] J.Piwocki, s. 657 – 658.

z 13 października 1897 r.²⁶ Wydane zostało na mocy § 24 ustawy z 16 stycznia 1896 r., gdzie ustanowiono je do technicznego badania żywności i przedmiotów użytkowych. Wykonywały one, na żądanie organów, władzy i sądów swego okręgu rządowego, techniczne badanie żywności, przedmiotów użytkowych i wydawały w tym zakresie poświadczenia i opinie. Przeprowadzały także rewizję w lokalach przedsiębiorstw podlegających ustawie. Ponadto zakłady mogły wydawać badania na prośbę osób prywatnych, lecz jeżeli stosunki czynności nie pozwalają na wykonanie wszystkich badań, należało w pierwszej kolejności załatwić żądania władz, organów rządowych oraz sądów.

Zobligowano także zakłady do umożliwienia odbywania praktyki dla osób starających się o uzyskanie dyplomu. Co więcej zakłady miały kształcić oddzielne organy nadzorcze tj. komisarzy targowych i dla nich również przeprowadzać kursy naukowe.

Właściwe władze rządowe mogły polecić powszechnym rządowym zakładom swojego okręgu rządowego wykonywanie badań i wydawanie opinii co do zbliżonych, choć niewyszczególnionych bezpośrednio w ustawie z 1896 r., przedmiotów. Nie mogło to jednak spowodować nadmiernych trudności, a zakład musiał posiadać stosowne urządzenia. § 3 precyzował tytuł jaki przysługiwał tym ośrodkom - „c.k. powszechny zakład badania żywności w ...” oraz zobowiązanie do używania w pismach rządowych stosownej pieczęci. Funkcjonariusze zatrudnieni w tych urządzeniach byli uważani za urzędników albo służby rządowe. Zaliczano ich do poszczególnych klas stopni służbowych. Powszechne rządowe zakłady badania podlegały bezpośrednio ministerstwu spraw wewnętrznych. Na zewnątrz reprezentował go przewodniczący, a w razie przeszkody, jego zastępca. Jeśli koniecznym było reprezentowanie zakładu przed sądem lub inną władzą, przewodniczący, względnie jego zastępca mógł wydelegować jednego z urzędników zakładu.

§ 5 wskazywał, że powszechnym rządowym zakładom badania przysługiwało, gdy szkodliwość dla zdrowia jakiejś żywności lub przedmiotu użytkowego zbadanego przez zakład była wątpliwa, możliwość narady przed wydaniem pisemnej opinii biegłych w razie konieczności i przedmiotu badania także rządowych lekarzy weterynarii. W pisemnej opinii należało wskazać o obecności biegłego lub rządowego lekarza weterynarii i oświadczyć czy biegli byli takiego samego zdania lub przytoczyć ich zdanie odmienne

²⁶ Por. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, skarbu i rolnictwa z 13. października 1897, dz. u.p. Nr. 240, o ustanowieniu zakładów rządowych do badania żywności i przedmiotów użytkowych tego rodzaju, który oznaczony jest w ustawie z 16. stycznia 1896, dz. u.p. Nr. 89 z r. 1897, [w:] J.Piwocki, s. 569 – 578.

z możliwością ich dołączeni do opinii zakładu. Rządowe zakłady badania mogły przesłuchiwać także biegłych ze stosownej gałęzi przemysłu lub gospodarstwa wiejskiego, gdyby okazało się to potrzebne do wyjaśnienia i należytej oceny rzeczy. § 10 obowiązywał rządowe zakłady badania do dostarczania na wezwanie politycznych władz krajowych, ministerstwa spraw wewnętrznych lub ministerstwa skarbu bezpłatnych opinii dot. ogólnych zagadnień żywności.

W razie konieczności zawiadomienia prokuratury, wedle § 11, zakład badania powinien także powiadomić władzę lub organ nadzorczy na żądanie których wykonano badanie²⁷. W § 12 zaznaczano, że w przyszłości osobnym rozporządzeniem zostaną wydane szczegółowe warunki przypuszczenia do praktyki próbnej i trwania kursów naukowych niezbędnych dla kształcenia kadr – osobnych przysięgłych organów nadzorczych komisarzy targowych, mających sprawować nadzór nad obrotem żywnością i przedmiotami, wskazanymi w katalogu ustawy z 16 stycznia 1896 r.

W § 14 wskazano, iż wyłączne rządowe pracownice badań miały wydać opinie co do szkodliwości dla zdrowia żywności lub produktów, jedynie w przypadku oczywistości takiego stanu rzeczy lub sprecyzowania ich w ustawie bądź w rozporządzeniu. W pozostałych przypadkach w razie powstania wątpliwości co do szkodliwości dla zdrowia pracownia powinna przesłać próbki do zbadania przez powszechny zakład. Jeżeli w toku badania powstała wątpliwość, a przedmiot badania nie mógł zostać przesłany do powszechnego rządowego zakładu badania, wyłączna pracownia do badań niezależnie od obowiązku zawiadomienia prokuratury, przesyłała własne pisemne oświadczenie powszechnemu rządowemu zakładowi badania co do szkodliwości dla zdrowia. Zakłady rządowe urządzone jako wyłączone pracownice do badań miały w przygotowywanych przez siebie pismach urzędowych dodawać do tytułu „jako wyłączna pracownia rządowa do badania ...”.

Ministerstwo spraw wewnętrznych mogło w porozumieniu z właściwą władzą służbową poruczyć poszczególnym biegłym, pozostającym w służbie państwowej, samodzielne wykonywanie badań technicznych lub wystawianie pisemnych poświadczeń i opinii co do przedmiotów wymienionych w ustawie z 16 stycznia 1896 roku. Wówczas mieli podpisywać wystawione przez siebie pisma z adnotacją „jako ustanowiony przez rząd analityk żywności do ...”. Biegły przedkładał wystawnie przez siebie dokumenty powszechnemu rządowemu zakładowi badania, w okręgu którym miał siedzibę, żeby ten zakład

²⁷ W reskrypcie ministerstwa spraw wewnętrznych z 30. stycznia 1900, l. 45230 l.nam. 126. 763, przypomniano, że nie jest koniecznym zawiadamianie władz o każdym rezultacie badań, gdyż mogłoby spowodować nadmierne obciążanie zakładów. [w:] J.Piwocki, s. 575.

określił i ściągnął opłaty za jego czynności. Analitykom żywności ustanowionym przez rząd przysługiwało prawo do wydania opinii w przedmiocie szkodliwości dla zdrowia żywności lub poszczególnych przedmiotów nadesłanych do analizy, jednakże w każdym przypadku ze stosowną informacją w ich mianowaniu. § 21 umożliwiał powszechnym rządowym zakładom do badań ze względów rzeczowych lub z uwagi na przeciążenie pracą przekazywanie wyłącznym rządowym pracownikom do badań szczególne, kwalifikujące się do tego przypadki.

Dopuszczano także możliwość delegacji lekarza powiatowego celem wykonania rewizji i pobrania próbek żywności poza swoją siedzibą urzędową. Jeżeli czynność ta okazała się być nagłą lub bardzo ważną i nie mogła zostać wykonana przez inną komisję, a dochodzenie karano – sądowe nie wykazało winy przemysłowca, pokrycie kosztów medyka wskazywano w sprawozdaniach na inne wydatki sanitarne²⁸.

Problematykę kształcenia wyspecjalizowanych kadr regulowało m.in. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych, ministerstwa wyznań i oświaty z 13 października 1897 roku²⁹. Aby wykształcić kadrę wykształconych biegłych, przygotowanych zarówno pod względem wiedzy i praktyki, zdolnych do samodzielnego podejmowania czynności, określono zasady egzaminowania przyszłych ekspertów. § 1 stanowił, iż uprawnienie do przedstawiania się jako „dyplomowany znawca żywności” nabywało się jedynie w drodze uzyskania dokumentu upoważniającego tj. dyplomu, który wydawała polityczna władza krajowa. Od kandydata wymagano pełni władz umysłowych oraz nieskazitelny charakter. Ponadto musiał on udowodnić:

- a) wykształcenie przygotowawcze ogólne;
- b) ukończenie z pomyślnym skutkiem nauk przyrodniczych w szkole głównej;
- c) ukończenie z pomyślnym skutkiem specjalnych nauk zawodowych.

Dla wykazania wykształcenia przygotowawczego ogólnego, niezbędnego dla ubiegania się o dyplom znawcy żywności należało przedłożyć świadectwo dojrzałości z gimnazjum lub szkoły realnej. Nie wymagano dowodu od dyplomowanych magistrów farmacji, jeżeli dany kandydat przy trzech egzaminach farmaceutycznych przygotowawczych, jak i przy ścisłym egzaminie

²⁸ Por. reskrypt ministra spraw wewnętrznych z 7. marca 1900, l. 4393 l. nam. 2505, [w:] J.Piwocki, s. 573.

²⁹ Por. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych tudzież ministerstwa wyznań i oświaty z 13. października 1897, dz.u.p. Nr. 241 o urzędzeniu nauk i egzaminów dla znawców żywności, [w:] J.Piwocki, s. 579 – 587.

farmaceutycznym otrzymał stopień, względnie stopień stanowczy „ z odznaczeniem”. § 3³⁰ kandydaci do dyplomu na znawcę żywności mieli przed rozpoczęciem specjalnych nauk zawodowych, udowodnić, że przez osiem półroczy uczęszczali do szkoły głównej na następujące wykłady i ćwiczenia praktyczne z nauk przyrodniczych:

- a) przez sześć półroczy na chemię analityczną z zatrudnieniem w laboratorium chemicznym;
- b) przez dwa półrocza na chemię teoretyczną (nieorganiczną i organiczną);
- c) przez dwa półrocza na fizykę doświadczalną;
- d) przez jedno półrocze na ćwiczenia w pracowni fizycznej;
- e) przez jedno półrocze na ćwiczenia botaniczne;
- f) przez jedno półrocze na botanikę teoretyczną.

§ 5 przewidywał, że egzaminy kwalifikacyjne odbywały się na wydziałach filozoficznych uniwersytetów oraz dla chemii technicznej w szkołach zawodowych (oddziałach zawodowych). Egzaminatorami byli profesorowie, a w razie potrzeby także docenci jako specjaliści w danej dziedzinie. Przewodniczącym komisji egzaminacyjnej był dziekan, względnie prodziekan wydziału filozoficznego, lub szkoły zawodowej w przypadku chemii technicznej. W § 6 wskazano, że egzaminy te odbywały się przez cały rok, za wyjątkiem okresu ferii zimowych i letnich, a kandydatom pozostawiano wybór komisji egzaminacyjnej.

Określono także procedurę składania podań. Koniecznym było złożenie pisemnej prośby do dziekana oraz dołączenia wymaganych dokumentów. Następnie, wedle § 8, dziekan badał podanie wraz z załącznikami i w razie spełnienia wszystkich wymogów, na wniesionym podaniu wzmiankował przychylną jego ocenę oraz wyznaczał dzień egzaminu. W razie zaistnienia przeszkód uniemożliwiających podejście do egzaminu grono profesorów musiało podjąć w tym względnie stosowną uchwałę. Kandydatowi przysługiwało prawo odwołania się od negatywnej oceny do ministerstwa oświaty.

W § 9 sprecyzowano przebieg egzaminu. Składał się on z czterech mniejszych części, a mianowicie:

- a) egzamin praktyczny z chemii wraz z analizą jakościową i ilościową, przyrządzanie przetworów i umiejętność posługiwania się przyrządami
- b) egzaminy teoretyczny ustny z chemii;

³⁰ W brzmieniu ustalonym rozporządzeniem ministerstwa z 1. sierpnia 1900 Dz. u.p. Nr. 133, [w:] J.Piwocki, s. 579.

- c) egzamin teoretyczno – praktyczny z botaniki, z uwzględnieniem systematyki roślin wykorzystywanych w przemyśle, anatomii i histologii roślin;
- d) egzamin teoretyczno – praktyczny z fizyki w aspekcie badań chemicznych.

Z egzaminu złożonego z pomyślnym skutkiem wydawano świadectwo sporządzone w języku wykładowym szkoły głównej wraz z pieczęcią wydziału filozoficznego, względnie szkoły głównej technicznej. § 11 wskazywał na równorzędne egzaminy. Były to:

- a) pomyślnie złożony egzamin nauczycielski w szkołach realnych, jeżeli można było udowodnić kwalifikację do nauczania chemii i nauk przyrodniczych w wyższych klasach, a fizyki w niższych;
- b) dyplomem na doktora filozofii ważnym w obrębie państwa, pod warunkiem zdanego egzaminu z chemii i botaniki;
- c) dyplom szkoły zawodowej (oddziału zawodowego) chemii technicznej przy szkole głównej technicznej w obrębie państwa.

§ 12 odnosił się do sytuacji częściowego zwolnienia z konieczności odbywania egzaminu kwalifikacyjnego:

- a) egzamin nauczycielski dla gimnazjów lub szkół realnych, jeżeli nie czyniło ono zadość wymaganiom określonym w § 11a.
- b) egzamin ścisły zdany na uniwersytecie w obrębie państwa z poszczególnych przedmiotów wymienionych w § 11b.
- c) świadectwo pierwszego i drugiego egzaminu rządowego z przedmiotów chemiczno – technicznych, pomyślnie złożonych w obrębie państwa. W tym jednak przypadku należało złożyć dodatkowy, uzupełniający egzamin teoretyczno – praktyczny z botaniki w szkole głównej technicznej.

Kurs specjalnych nauk zawodowych dla chemików w zakresie żywności obejmował:

- a) specjalny kurs nauk zawodowych w szkole głównej, możliwym do odbycia jedynie na uniwersytecie bądź szkole głównej, bądź częściowo w każdym z tych ośrodków naukowych. Uczestników zobligowano do uczęszczania na wykłady i ćwiczenia. Nauczano analizy żywności, ćwiczenia praktyczne z analizy chemicznej pokarmów i posiłków przez jeden semestr. Ćwiczenia praktyczne z mikroskopii pokarmów i posiłków roślinnych w wymiarze piętnastu godzin tygodniowo w semestrze. Nauka

o żywności (właściwości normlane i atypowe), z uwzględnieniem szkodliwości dla zdrowia, historia naturalna posiłków i pokarmów roślinnych wraz z towaroznawstwem roślinnym, ww. przedmioty w wymiarze pięciu godzin przez jeden semestr. Chemia sądowa i ćwiczenia praktyczne w analizie sądowo – chemicznej trzy razy w tygodniu przez jeden semestr. Badania mikrobiologiczne wody, żywności i posiłków na kursie przez około osiem tygodni. Higiena z omówieniem zasad fizjologicznych przemian materii, higieny odżywiania i żywności, mikrobiologii wraz z przemianą materii mikrobów, procesów fermentacji i gnilnych, powstawanie chorób na skutek infekcji żywności, higieny ziemi i wody w wymiarze pięciu godzin przez jeden semestr. Ponadto problematyka ustawoznawstwa i organizacji władz przez jeden semestr po godzenie.

- b) dwa półrocza praktyki w powszechnym zakładzie rządowym do badania żywności; po czym kandydaci powinni zdać egzamin dyplomowy, po uprzednim przedstawianiu wymaganych dokumentów potwierdzających uczęszczanie na kurs.

§ 21 określał, że egzaminy dyplomowe odbywały się w maju i listopadzie, a kandydaci składali swoje podania w pierwszej połowie kwietnia lub października do tej władzy krajowej, w obrębie okręgu administracyjnego, w którym, zamierzali zdawać egzamin. Decyzję w przedmiocie dopuszczenia bądź nie do egzaminu podejmowała polityczna władza krajowa. Na decyzję odmowną przysługiwało odwołanie rozpatrywane przez ministerstwo spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministerstwem wyznań i oświaty. Wymogi przedstawiały się następująco:

- a) pełnia władz umysłowych i nieskazitelność;
- b) wykształcenie przygotowawcze ogólne;
- c) odbycie w szkole głównej nauk przygotowawczych;
- d) uczęszczanie na nauki zawodowe do szkoły głównej wraz z poświadczeniem obecności przez poszczególnych profesorów i docentów
- e) odbycie praktyki w powszechnym rządowym zakładzie badania żywności wraz z przedłożeniem odpowiedniego świadectwa wystawionego przez przewodniczącego zakładu.

§ 24 regulował kwestię egzaminu dyplomowego. Składał się z siedmiu części, odpowiadających poszczególnym przedmiotom wykładanym podczas zajęć na kursie, tj.:

- a) egzamin praktyczny z badania chemicznego pokarmów;

- b) egzamin praktyczny z badania makro i mikroskopicznego pokarmów, poznawania pokarmów roślinnych i umiejętności wskazywania oszustw;
- c) praktyczny egzamin z mikrobiologicznego badania pokarmów (proste metody badania);
- d) egzamin praktyczny z analizy chemicznej sądowej;
- e) egzamin teoretyczny z chemicznej technologii materii organicznych;
- f) egzamin teoretyczny z nauki o pokarmach i ustawodawstwa;
- g) egzamin teoretyczny z higieny (żywność surowa i gotowa, mikrobiologia ze szczególnym uwzględnieniem procesów fermentacji i gnilnych, ziemia, woda).

Poszczególne części egzaminu można było zdawać w dowolnej kolejności wyznaczonej przez przewodniczącego komisji. Jednakże poczyniono zastrzeżenie, wszystkie części powinny być złożone w ciągu czternastu dni. W razie usprawiedliwionego niestawiennictwa zaakceptowanego przez grono profesorów wydziału filozoficznego względnie szkoły głównej technicznej, polityczna władza krajowa wyznaczała najbliższy nowy termin egzaminów uzupełniających. Każdy egzamin odbywał się pod przewodnictwem egzaminatora danego przedmiotu, a pod nadzorem przewodniczącego. Ten ostatni miał prawo do zadawania pytań kandydatom z każdego przedmiotu. Egzamin odbywał się publicznie, jednakże przewodniczący dysponował uprawnieniem do ograniczenia dostępu dla zainteresowanych specjalistów. § 27 określał oceny, gdzie wyróżniono „z odznaczeniem”, „dostatecznie” oraz „niedostatecznie”. Z przebiegu egzaminu spisywano protokół, zawierający oceny, odpowiedzi na pytania zadane przez przewodniczącego. § 28 stwierdzał, że żaden z egzaminów nie mógł być uważany za złożony jeżeli kandydat nie sprostał wymaganiom z poszczególnych przedmiotów, jednakże dopuszczano możliwość poprawy danej części egzaminu. Zarówno ponowiony, w przypadku powtarzania całości materii wykładowej, jak i poprawiany egzamin należało zdawać przed tą samą komisją. W celu utrzymania wysokiego poziomu kadry urzędników odpowiedzialnych za badanie żywności postanowiono, że kandydat który trzy razy nie uzyskał pozytywnej oceny z egzaminu, nie mógł w żadnym razie uzyskać uprawnienia do wykonywania ww. profesji.

§ 29 normował skalę ocen, na które składały się „uzdolniony” oraz „uzdolniony z odznaczeniem”. Ten ostatni tytuł przysługiwał jedynie osobom, które ocenę „z odznaczeniem” uzyskały z więcej niż połowy egzaminów częściowych. Udział w egzaminie był odpłatny, wysokość regulował § 31, odpowiednio w wysokości od 70, w przypadku egzaminu kwalifikacyjnego,

do 90 koron, dla egzaminu dyplomowego. § 32 przewidywał, że wyniki z poszczególnych części należało oznajmić kandydatowi niezwłocznie, natomiast § 33 obligował do spisywania protokołu z przebiegu egzaminu dyplomowego, następnie przesyłanego politycznej władzy krajowej. Dokument ten powinien zostać podpisany przez przewodniczącego komisji i pozostałych egzaminatorów, wskazywać przedmioty egzaminu oraz uzyskane oceny. Dopiero na podstawie przesłanego protokołu polityczna władza krajowa przygotowywała dyplom na znawcę żywności, sporządzanego wedle formularza w języku, w którym kandydat składał egzamin.

W celu stałego podnoszenia kwalifikacji zawodowych dla urzędników policji zdrowia i środków żywności wydawano rozporządzenie doprecyzujące materię wykładaną na kursach³¹. Kursy te odbywały się w siedzibie c.k. powszechnych państwowych zakładów dla badania środków żywności. Kierownikiem kursów mianowano przełożonego zakładu dla badania środków żywności. Rozstrzygał on o dopuszczeniu bądź odmowie przyjęcia kandydata na kurs. W tym ostatnim przypadku przysługiwało w terminie czternastu dni odwołanie do ministerstwa spraw wewnętrznych, który podejmował ostateczną decyzję po porozumieniu z ministerstwem wyznań i oświaty. W § 2 wyszczególniono zakres wykładanej materii:

- a) oględziny bydła i mięsa (mięsa, dziczyzny, drobiu, ryb, raków, muszli), włączenie z badaniem trychin;
- b) rozpoznawanie i ocena środków pożywienia i spożywania pośród roślinności z uwzględnieniem jadalnych grzybów, roślin trujących i ziół powszechnie używanych w medycynie ludowej;
- c) naukowa o środkach żywności (z wyjątkiem mięsa i roślin), z uwzględnieniem metod przed badawczych i badawczych stosowanych przez organy policji zdrowia i środków żywności;
- d) przepisy o obrocie środkami żywności i przedmiotami użytkowymi, wyszczególnionymi w katalogu ustawy z 16 stycznia 1986;
- e) badanie i ocena ropy.

Czas trwania kursu wyznaczano na sześć tygodni. Za udział w kursie należało uiścić opłatę w wysokości pięćdziesięciu koron, złożoną osiem dni przed rozpoczęciem kursu we właściwej kasie państwowej. Dla najuboższych

³¹ Por. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministerstwem wyznań i oświaty tudzież ministerstwa rolnictwa z 25. maja 1908, Dz. p.p. Nr. 155. o urządzeniu kursów naukowych dla kształcenia organów policji zdrowia i środków żywności. [w:] J.Piwocki, s. 588 – 589.

kandydatów przewidziano możliwość zwolnienia od części bądź nawet całej taksy. W razie przyjęcia kandydata otrzymywał on stosowne zawiadomienie na cztery tygodnie przed rozpoczęciem kursu.

Obwieszczeniem ministerstwa spraw wewnętrznych i sprawiedliwości³² ustanowiono pięć powszechnych zakładów badania żywności z zakresem działania wskazanym w rozporządzeniu ministerialnym z 13 października 1897³³ z wyróżnionymi ośrodkami akademickimi tj. wiedeńskim, praskim, gradeckim i krakowskim, gdzie umieszczano siedzibę zakładu okręgów urzędowych³⁴. Warto tu zwrócić uwagę na wyszczególnienie zakładu krakowskiego właściwego dla Galicji i Bukowiny, co może podkreślać, jak wysoką rangę zajmował ten kraj koronny w porównaniu do innych części monarchii.

Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z 10 października 1910³⁵. zostało wydane na mocy § 20 ustawy z dnia 16 stycznia 1896 roku. Wskazano, że aby uzyskać posadę stałego urzędnika państwowego powszechnego zakładu badania środków żywności wymagano poza spełnieniem ogólnych warunków służby państwowej także posiadania ukończenia szkoły wyższej. Można było przedstawić:

- a) ważny dyplom doktora w dziedzinie nauk lekarskich ważnego w obrębie;
- b) ważnego dyplomu doktora filozofii, o ile złożono dwugodzinny ścisły egzamin z chemii lub botaniki w połączeniu z innym przedmiotem biologicznym – matematycznym w obrębie państwa;
- c) złożony z pomyślnym skutkiem egzamin nauczycielski dla urzędu nauczycielskiego w szkołach średnich, jeżeli uzyskano uzdolnienie do nauczania chemii lub historii naturalnej w klasach wyższych;
- d) złożony z pomyślnym skutkiem II egzamin państwowy w chemii

³² Por. obwieszczenie ministerstwa spraw wewnętrznych i sprawiedliwości z 23. listopada 1897, dz. u.p. Nr. 269 o zaprowadzeniu powszechnych zakładów badania żywności i przedmiotów użytkowych tego rodzaju, który oznaczony jest w ustawie z 16. stycznia 1896, (dz.u.p. Nr. 89 z r. 1897). [w:] J.Piwocki, s. 594 – 595.

³³ Dz.u.p. N. 240.

³⁴ Ponadto w obwieszczeniu ministerstwa spraw wewnętrznych, sprawiedliwości i rolnictwa z dnia 23. listopada 1897, dz.u.p. Nr 270, o ustanowieniu szczególnych rządowych pracowni do badania niektórych środków żywności i przedmiotów użytkowych w oznaczonych w ustawie z 16. stycznia 1896, (dz. u.p. Nr. 89 z r. 1897). [w:] J.Piwocki, s. 595. Utworzono wówczas szczególne rządowe pracownie do badań tj. c.k. stację doświadczalną rolniczo - chemiczną w Wiedniu, c.k. stację doświadczalną fizjologiczno – chemiczną w Klosterneuburgu, c.k. stację doświadczalną rolniczo – chemiczną w Gorycji oraz c.k. stację doświadczalną rolniczo – chemiczną w Splicie.

³⁵ Por. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem wyznań i oświaty i ministra rolnictwa z 10 października 1910 Dz. p.p. l. 184 o dowodzenie uzdolnienia dla fachowo – technicznej służby przy państwowym powszechnym zakładzie dla badania środków żywności. [w:] J.Piwocki, s. 578.

- technicznej szkole technicznej w obrębie państwa;
- e) złożony pomyślnie III egzamin państwowy w jednej z wyższych szkół rolniczych z wykazaniem chemicznego wykształcenia w obrębie państwa;
- f) ważny dyplom lekarza weterynarii w państwie;
- g) państwowy dyplom znawcy środków żywności, o ile wykazano uzyskanie świadectwa dojrzałości i ukończenie szkoły średniej.

Podjęte działania przyniosły oczekiwane rezultaty. Na gruncie ewolucyjnych zmian, począwszy od końca XVIII w. i początku XIX stworzono następnie cały system, począwszy od wykształconej kadry urzędników, a skończywszy na powołanych do życia specjalnych organach i instytucjach mających na celu przestrzeganie obowiązujących norm w zakresie szeroko rozumianej policji żywności. Organizowane specjalne kursy oraz wysoki poziom egzaminów pozwolił na obiektywny i merytoryczny poziom kontroli. Powołane pod koniec XIX w. rządowe zakłady badawcze oraz szczególne rządowe pracownie do badania niektórych środków żywności i przedmiotów użytkowych, a także poszczególni biegli, wpisywały się w spójny system wraz ze starostwem, namiestnictwem i Wydziałem Krajowym, tworząc jedną całość. Nie bez znaczenia pozostaje również powiązanie ww. organów z ośrodkami akademickimi, a także z przedstawicielami państwowej służby zdrowia, mianowicie z lekarzami powiatowymi i lekarzami weterynarii.

Bibliografia

Źródła:

- Okólnik namiestnictwa z 1. czerwca 1891, l. 39. 431.
- Okólnik namiestnictwa z 1. lutego 1896, l. 7. 997.
- Okólnik namiestnictwa z 10. kwietnia 1901, l. 31. 385.
- Okólnik namiestnictwa z 11. czerwca 1895, l. 47. 893.
- Okólnik namiestnictwa z 14. lutego 1891, l. 9.513.
- Okólnik namiestnictwa z 2. lutego 1901 l. 9.991.
- Okólnik namiestnictwa z 24. lutego 1894, l. 14. 532.
- Okólnik namiestnictwa z 27. kwietnia 1895, l. 34. 768\.
- Okólnik namiestnictwa z 5. czerwca 1895, l. 39. 613.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 29. października 1897, l. 66.322.

Okólnika namiestnictwa z dnia 8. czerwca 1898, l. 43. 747.

Piwocki J., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. IV., Lwów 1911.

Starzyński S., *Kodeks prawa politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848 – 1903*, Lwów 1903.

Literatura:

Dziadzio A., *Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867 – 1914, Władza – Obywatel – Prawo*, Kraków 2002.

Grodziski S., *Sejm Krajowy Galicyjski 1861 – 1914*.

Małecki M., *Wydział Krajowy sejmu galicyjskiego, Geneza, struktura i zakres kompetencji, następstwo prawne*, Kraków 2014.

ORGANIZACJA PRZEMYSŁU GÓRNICZEGO W MONARCHII HABSBUERSKIEJ

Badania poświęcone monarchii habsburskiej oraz Galicji są prowadzone od wielu lat i obejmują niezwykle różnorokie kwestie, wśród nich problematykę górnictwa¹. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podstawowych rozwiązań przyjętych w przemyśle górnictwym w monarchii habsburskiej z perspektywy historyczno-prawnej. Kluczowe znaczenie miała powszechna ustawa górnicza z dnia 23 maja 1854 r.² W swoich postanowieniach precyzowała najważniejsze kwestie dla ww. gałęzi przemysłu³. Wskazano przede wszystkim na to jakie minerały mogły być poszukiwane oraz na wynikające z tego faktu prawa i obowiązki.

Regalia górniczne przysługiwały władcy. Zaliczano do nich wszystkie minerały jakie mogły zostać użyte ze względu na zawartość kruszców, siarki, ałunu, witiolu czy soli kuchennej⁴, a także wody cementowe, grafit i żywicę oraz wszelkie rodzaje węgla czarnego i brunatnego. Dlatego też prowadzenie poszukiwań lub wydobywanie ich poprzedzało uzyskanie stosownych uprawnień

¹ Por. także F. Bujak, *Galicja t.II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł*, Lwów, Warszawa 1910; A. Frużyński, *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, Zabrze 2012; Wojciech Paduchowski, *Galicyskie górnictwo i hutnictwo w świetle Powszechnej Wystawy Krajowej we Lwowie w 1894 roku*, *Folia Historica Cracoviensia* 2014, s. 155-177; P. Franaszek, *Rozwój gospodarczy Galicji na przełomie wieków XIX i XX. s. 175-191*, [w:] *Polacy i świat, kultura i zmiana: studia historyczne i antropologiczne ofiarowane profesor Halinie Florkowskiej-Frančić*, Kraków 2016.

² Por. *Patent cesarski ogłaszający powszechną ustawę górniczną z 23. maja 1854 dz.p.p. Nr. 146*. [w:] J. Piwocki, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. IV, Lwów 1903 s. 697-754.

³ Rozwiązania szczegółowe zawarto w wydanych przepisach wykonawczych ogłoszonych w *reskrypcie ministerstwa skarbu z 5. października 1854 l. 20.286* dalej cyt. jako p.w.

⁴ Monopol solny został uregulowany na mocy odrębnych przepisów.

w postaci przydzielenia terenów do poszukiwania, nadania miar górniczych i koncesji kopalnianych.

Nadzór wykonywały władze górnicze, z zastrzeżeniem właściwości dla pierwszej instancji⁵. Dla możliwości uzyskania uprawnień górniczych, nabywania i posiadania kopalń wymagano zdolności do posiadania i nabycia nieruchomości. Jednakże pewien wyjątek można odnaleźć w § 8, gdzie wskazano, iż urzędnicy górniczy oraz ich żony lub pozostające pod władzą ojcowską dzieci nie mogły w danym okręgu trudnić się zawodowo górnictwem ani posiadać lub nabywać własności górniczej.

Dla rozpoczęcia poszukiwań poszczególnych minerałów wymagano uzyskania pozwolenia władzy górniczej⁶ poprzez wniesienie stosownego podania podpisanego przez wnoszącego lub jego pełnomocnika. Obowiązek ten ciążył również na właścicielu gruntu, który chciał przeprowadzić stosowne prace na swojej nieruchomości. W podaniu należało wymienić m.in. nazwisko, adres zamieszkania oraz wskazać na okręg w jakim miano prowadzić poszukiwania (okręg poszukiwania)⁷. Pozwolenia udzielano tylko na rok z możliwością przedłużenia w razie rozpoczęcia robót poszukiwawczych⁸. Bez pozwolenia właściciela gruntu zakazano prowadzenia poszukiwań wewnątrz domów mieszkalnych, budynków gospodarczych lub innych budynków, w zamkniętych podwórkach oraz w odległości bliższej niż 38 metrów od ww., w ogrodzonych ogrodach domowych, ozdobnych i innych, na cmentarzach. W razie prowadzenia prac na drogach publicznych i kolejach żelaznych⁹, na wodnych

⁵ W jej skład wchodził urzędnicy rewirów, starostwa górnicze oraz ministerstwo rolnictwa. Personel pomocniczy stanowili inżynierowie górnictwa (miernicy górniczy). Siedziba starostwa górniczego dla Galicji mieściła się w Krakowie. Por. *Ustawa o urządzeniu i zakresie działania władz górniczych* z dnia 21. lipca 1871, dz.p.p. Nr. 77, [w:] J. Piwocki, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t.I., Lwów 1899, s. 767-769.

⁶ Wedle § 12 p. w. każde pozwolenie, informacje o przeniesieniach czy wykreśleniu musiały być także przedstawione przez władzę górniczą władzy politycznej właściwej ze względu na powiat w jakim miały być prowadzone poszukiwania. W przypadku jeśli obszar ten obejmował kilka powiatów, takie zawiadomienie dotyczyło każdej z tych władz. [w:] J. Piwocki, s. 699.

⁷ Dopuszczano w § 15 ust. 2 wskazanie poszczególnych parceli, bądź innych przestrzeni jednakże z dokładnym określeniem granic, dolin lub pasm górskich wraz z podaniem gminy katastralnej i powiatu politycznego.

⁸ Jeżeli pozwolenie wygasło na skutek upływu czasu lub jeżeli poszukiwacz je złożył, wówczas wygasły wszystkie nabyte prawa wyłącznego poszukiwania i inne uprawnienia kopalniane. Podobnie miało to miejsce w przypadku zaniechania przez poszukiwacza budowy szurfowej lub jeżeli został tej możliwości pozbawiony prawomocnym orzeczeniem. W przypadku orzeczenia prawomocnego odjęcia nadanych miar górniczych lub powierzchniowych władza górnicza wdrażała ich sprzedaż przez licytację. Por. § 253 – 265 ustawy [w:] J. Piwocki, s. 751–753.

⁹ Szczegółowe postanowienia w tej materii por. *rozporządzenie ministerjalne o wykonywaniu przemysłu górniczego w pobliżu kolei żelaznych z 2. stycznia 1859 dz.p.p. Nr. 23* [w:] J. Piwocki, s. 700–702. Powyższe rozporządzenie miało także zastosowanie do kolei prywatnych. Por. wyrok Trybunału Administracyjnego z 9 stycznia 1896, l. 6.658 Bud. Nr. 10. 175 [w:] J. Piwocki, s. 703.

budowlach ochronnych, wewnątrz rejonu forticy, przy granicach państwa i krajów wymagano pozwolenia właściwej władzy administracyjnej.

Uzyskanie pozwolenia uprawniało do otwierania, w granicach wyznaczonego okręgu, budów szurfowych i utrzymywania ich w ruchu. Istniała możliwość udzielenia w jednym okręgu szurfowym pozwoleń kilku osobom. Wydobytymi minerałami poszukiwacz mógł rozporządzać tylko za pozwoleniem władzy górniczej. Wyłączne prawo na dane pole szurfowe przysługiwało dopiero wówczas, gdy poszukiwacz zawiadomił władzę górniczą i wskazał na miejsce rozpoczęcia budowy i postawił znak wyłączności górniczej. Zawiadomienie o zamierzonej budowie szurfowej mogło dotyczyć albo już udzielonego pozwolenia albo zostać dołączone do wnioskowanego pozwolenia. W tym ostatnim przypadku musiało ono dokładnie oznaczać położenie przyszłej budowy i stanowisko znaku wyłączności górniczej. O każdym ustawieniu znaku wyłączności górniczej zawiadamiano powiatowe władze polityczne. Znak wyłączności górniczej w każdym kraju koronnym¹⁰ ustanawiała polityczna władza krajowa. Każdy poszukiwacz był zobowiązany przed otwarciem budowy szurfowej okazać właścicielowi gruntu pozwolenie poszukiwania i starać się o zawarcie ugody co do ewentualnych rozszczeń.

Podstawę dla budowy szurfowej stanowiło koło szurfowe o promieniu 425 m., a jego punktem środkowym znak wyłączności górniczej. W przypadku otrzymania przez władzę górniczą kilku zawiadomień o wybranych stanowiskach dla poszczególnych znaków wyłączności, gdy dane koła szurfowe się pokrywały, obszar ten przydzielano wspólnie wszystkim poszukiwaczom, choć dopuszczano możliwość innego uregulowania przez nich samych tej kwestii. Zobowiązano poszukiwaczy do każdorazowego zawiadomienia władzy górniczej o przeniesieniu pozwolenia na innego przedsiębiorcę. Poszukiwania prowadzono w oparciu o co najmniej jedną miarę górniczą. Jedną jej jednostkę wyznaczał prostokąt o powierzchni 45 118 m². W przypadku zaś prowadzenia poszukiwań węgla kamiennego przysługiwały co najmniej dwie miary górnicze. W ramach jednego nadania możliwym było uzyskanie kilku miar górniczych i ustanowienie w ten sposób pola kopalnianego (niem. *Grubenfeld*).

¹⁰ Znak wyłączności górniczej w Galicji składał się z tablicy blaszanej o wymiarach 29 cm. (szerokość) x 42 cm. (długość) na drewnianym pału 28 m. nad powierzchnią ziemi, pomalowanym białą farbą i umieszczonym niebieskim napisem „Wyłączność górnicza z roku ... N...”. Aby nie dopuścić do różnic poszczególnych znaków zadania ich wykonania zlecano w siedzibie i pod nadzorem władzy górniczej jednemu rzemieślnikowi. Por. *obwieszczenie rządu krajowego krakowskiego z 18. listopada 1854 dz. rządu krajowego oddział II Nr. 8* [w:] J. Piwocki, s. 705.

Wyróżniano kilka rodzajów aktywności w zakresie prac górniczych z minerałami. W przypadku chęci uzyskania prawa własności i wydobywania ich za pomocą przyrządów kopalnianych należało wnieść o nadanie, a w razie dążenia do uzyskania uprawnienia do zakładania i utrzymywania w ruchu budowli lub sztolni uzyskać koncesję. Wśród nadań górniczych wyszczególniano:

- a) miary górnicze;
- b) zabytki;
- c) miary odkryte.

Miarę górniczą wyznaczano zawsze w kształcie prostokąta, którego krótszy bok nie mógł wynosić mniej niż 106 m. Dla każdego nadania należało wnieść oddzielną prośbę o nadanie. Zawierano w niej nazwisko i miejsce zamieszkania petenta, opis położenia i jakość otworzeliska wraz z podaniem właściciela gruntu, gminy i powiatu, oddalenia punktu, od którego będzie wyznaczona miara od dwóch stałych dających się rozpoznać punktów. Wymagano także podania liczby i położenia miar górniczych oraz oświadczenia czy miary mają być wpisane samoistnie w księgę górniczą czy dopisane do istniejącej już kopalni jako jej część składowa. Jako załączniki wnoszono w dwóch egzemplarzach mapę w skali 1:2880. Mapy te mogły zostać dołączone równocześnie z prośbą o nadanie, jednak nie później niż na osiem dni przed oględzinami górniczymi (niem. *Freifahrung*), podczas których oceniano dopuszczalność wniesionego żądania.

Oględziny górnicze były obligatoryjnym elementem poprzedzającym wydanie nadania. Wśród ich celów wskazywano na ustalenie czy ze względu na miejscowe stosunki sposób otwarcia i ich możliwe wykorzystanie i racjonalizację, żądany obszar może zostać przydzielony petentowi oraz z jakimi ewentualnymi zmianami musiałoby się to wiązać bez jednoczesnej konieczności naruszenia praw przedtem nabytych, zwłaszcza sąsiednim wyłącznym poszukiwaczom, a także wzięcie pod uwagę innych okoliczności¹¹ np. poszczególnych posiadaczy gruntów. Poprzez § 55 nałożono obowiązek publicznego ogłoszenia

¹¹ Za równie ważny aspekt uznano konieczność analizy danego stanu faktycznego z perspektywy względów publicznych co do sposobu w jaki możliwym byłoby ich usunięcie lub wprowadzenie pewnych ograniczeń w tym zakresie. Por. *rozporządzenie ministerstwa rolnictwa z 23. maja 1872 l. 4.506* [w:] J. Piwocki, s. 709–710. W razie powstałych wątpliwości na etapie rozprawy, które nie mogły zostać usunięte, władza górnicza porozumiewała się z władzą administracyjną, a w razie dalszego braku konsensu odwoływano się do wyżej instancji. Por. § 47 p.w.

ogłędzin¹². W przeciągu 14 dni po otrzymaniu zaproszenia do ogłędzin górniczych mógł zarówno petent jak i poszukiwacze oraz posiadacze kopalń, którzy swoim obszarem graniczyli z wnoszącym podanie, prosić o wyznaczenie dwóch bezstronnych znawców do ogłędzin, powołanych przez władze górnicze. Po zakończeniu ogłędzin władza górnicza rozstrzygała o dopuszczalności nadania, a następnie zawiadamiała wszystkich zainteresowanych. Całą procedurę kończyło wydanie orzeczenia o nadaniu oraz dokumentu nadawczego. Następnie w przeciągu roku należało odpowiednio odgraniczyć od pozostałych kopalń czy posiadaczy gruntów na podstawie dokumentu nadawczego i map. Z tej czynności sporządzano protokół, ze wskazaniem m.in. kamieni granicznych. Dokument ten podlegał zatwierdzeniu przez władzę górniczą, następnie przesyłano go do władz sądowych celem wpisu w księdze górniczej.

Zabytki odnosiły się do tych części gór, w których uniemożliwiono zastosowanie regularnej miary górniczej. Nadania należało przeprowadzać oddzielnie, jednakże zalecano ich unikanie. Z reguły miały przysługiwać tylko właścicielom kopalń, z którymi graniczyły. W razie odkrycia zabytku podczas ogłędzin należało zawiadomić pozostałych graniczących, aby w ciągu 30 dni mogli oświadczyć, czy chcą starać się o nadanie. Jeżeli był tylko jeden zgłaszający przyznawano mu całość, a przy większej liczbie zainteresowanych wypracowywano kompromis, wedle ustalonego podziału. W razie braku konsensusu nadawano sporny teren na współwłasność.

Natomiast miarę powierzchniową nadawano na minerały m.in. w usypiskach kruszcowych, łóżyskach rzek czy kamieniskach. Mogła osiągać objętość aż do 115 000 m². Jej szczególny kształt zależał od wyboru wnoszącego i ostatecznej decyzji władzy górniczej. Stosowne prośby obejmowały nazwisko, miejsce zamieszkania petenta, położenie minerałów i żądaną miarę powierzchniową. Aby ją uzyskać należało przedłożyć dowód dotyczący obecności ww. minerałów w danym miejscu oraz braku naruszenia praw innych przedsiębiorców kopalnianych. Na prośbę petenta zarządano ogłędziny. Z żądanych miar należało, o ile nie było to nadmiernie utrudnione, sporządzić mapę. Jeśli podczas ogłędzin powstały jakiegokolwiek wątpliwości wykluczało to możliwość orzeczenia o nadaniu. Władza górnicza mogła ponadto postanowić w jakiej odległości takie nadanie nie mogło mieć miejsca, a przysługiwać

¹² Ogłoszenie następowało w formie edyktu w siedzibie urzędu starostwa górniczego, górniczego urzędu rewirowego oraz w miejscu planowego otworzeliska lub w innym łatwo dostępnym miejscu, niedaleko ww. wymienionego. Ponadto jeden egzemplarz dokumentu należało przesłać zwierzchności gminnej właściwej ze względu położenia otworu wraz z prośbą o ogłoszenie w sposób według zwyczajów miejscowych. Por. *rozporządzenie ministerstwa rolnictwa* z 23. maja 1872 l. 4.506 [w:] J. Piwocki, s. 710.

jedynie pobliskiemu posiadaczowi huty.

Z kolei koncesji górniczych udzielano na:

- a) budowy pomocnicze;
- b) sztolnie rewirowe.

Sztolnie lub szyby pomocnicze znajdujące się poza nadanym polem mogły być wykorzystywane po uzyskaniu zezwolenia władzy górniczej. Budowy pomocnicze należało wpisać do księgi górniczej jako przynależność do pola kopalnianego petenta. Natomiast jeśli wносił o nią inny przedsiębiorca lub kilku posiadaczy kopalnianych, którzy wspólnie korzystali z poszczególnych przyrządów kopalnianych, wymagano dołączenia ugody między przedsiębiorcą, a wnoszącym lub poszczególnych przedsiębiorców kopalnianych. Miała ona obejmować sposób i czas wykonania poszczególnych obiektów, a także regulację praw i obowiązków. Wyrażenie zgody na rozpoczęcie takiej budowy wymagało uprzedniego zbadania miejscowych stosunków, jej konieczności i dopuszczalności w danych warunkach. W tym wypadku wpis w księdze górniczej widniał jako samoistna koncesja kopalniana.

Sztolnie rewirowe działały za pomocą przedsiębiorstw górniczych i dokonywały poszukiwań na całych rewirach górniczych. Ich otwarcie było dozwolone, gdy takie działanie mogło przynieść korzyści dla ogółu górnictwa w danym rewirze, a stosowne badanie przeprowadzała władza górnicza. Dodatkowo prośba musiała zostać poparta planem ruchu i mapą obejmującą cały rewir. Pozwolenie wydawało ministerstwo¹³. W koncesji dokładnie określano prawa i obowiązki jakie przysługiwały sztolniarzowi rewirowemu przeciwko nabywcom miar górniczych. Natomiast relacje między sztolniarzem rewirowym a pozostałymi posiadaczami kopalń regulowała zawarta pomiędzy nimi ugoda.

Ustawodawca nadane miary górnicze, zabytki, budowy pomocnicze oraz sztolnie rewirowe traktował jako nieruchomości, które stanowiły przedmiot wpisu do księgi górniczej. Nowe nadane miary górnicze mogły zostać wpisane wedle wyboru zgłaszającego samoistnie lub dopisane do już istniejących. Zabytki i budowy pomocnicze dodane do kopalni konkretnego posiadacza podlegały dopisaniu go głównej własności, natomiast wspólne zabytki i samoistne budowy pomocnicze wpisywano osobno. Za przynależności¹⁴ każdej

¹³ W oględzinach brała udział polityczna władza państwowa wraz z naczelnikiem gminy gdzie sztolnia miała powstać. Por. § 62 p.w. Starostwo górnicze zawiadamiało o wydanej koncesji wydział rewirowy, polityczną władzę powiatową, a także ogłaszało do publicznej wiadomości. Por. § 65 p.w. s. 714.

¹⁴ Więcej na temat egzekucji kopalni por. *rozporządzenie ministerstwa sprawiedliwości z 20. czerwca 1856, dz.p.p. Nr. 110 [w:] J. Piwocki, s. 721.*

kopalni uważano zwierzęta, maszyny, narzędzia i sprzęty, zapasy materiałów przeznaczone dla prowadzenia kopalni.

Na potrzeby prowadzenia przedsiębiorstwa górniczego każdy właściciel gruntu był zobowiązany do odstąpienia gruntu za odszkodowaniem¹⁵. Dopuszczano także czasowe odstąpienie gruntu, jednakże, jeśli z okoliczności wnioskowano o ich stałym późniejszym użyciu, wówczas właściciel gruntu mógł żądać od przedsiębiorcy jego nabycia¹⁶. Przy braku zgody stosowne działania podejmowała władza górnicza wspólnie z polityczną władzą powiatową, wzywając przedsiębiorcę górniczego oraz posiadacza gruntu, a w razie konieczności także ekspertów¹⁷. Posiadacz gruntu na mocy § 104 został zobligowany do zezwolenia na ustawienie kamieni granicznych oraz na dokonanie odmierzenia miar górniczych czy powierzchniowych, odgraniczenia i oznaczenia budów szurfowych za zwrotem wyrządzonej przez te działania szkody¹⁸. Występujące na powierzchni wody niezbędne dla prowadzenia kopalni, także podlegały obowiązkowemu odstąpieniu, nawet wbrew woli właściciela, o ile względy publiczne nie stały na przeszkodzie, a to działanie pozwalało przypuszczać osiągnięcie znacznych korzyści ekonomicznych. Przedsiębiorca kopalniany posiadał prawo pierwszeństwa dla celów kopalnianych i hutniczych wód kopalnianych, aż do momentu połączenia się z innymi trwałymi wodami powierzchniowymi. W razie sporu z innymi osobami, władza górnicza wzywała posiadacza kopalni do złożenia oświadczenia czy ma on zamiar używać

¹⁵ Następowo to według § 365 ustawy cywilnej, który brzmiał następująco: „*Członek państwa obowiązany jest odstąpić za stosownem wynagrodzeniem, nawet zupełną własność rzeczy, jeżeli tego dobro publiczne wymaga*”. Por. *Powszechna księga ustaw cywilnych da wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchii austriackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami opracowana przez Maksymiljana Zatorskiego i Franciszka Kasparka, profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Cieszyn 1875, s. 205.

¹⁶ Przedsiębiorca górniczy nie mógł domagać się przeniesienia własności wbrew woli dotychczasowego właściciela. Por. wyrok Trybunału Administracyjnego z 14. marca 1885 l. 562 B. Nr. 2.453. [w:] J. Piwocki, s. 716.

¹⁷ W przepisach wykonawczych wzmiankowano o mężach zaufania z zakresu ekonomii i górnictwa. Delegat władzy górniczej badał podczas oględzin następujące kwestie: czy rodzaj przedsiębiorstwa górniczego uprawniał do żądania przymusowego odstąpienia gruntu, czy żądanie przedsiębiorcy górniczego było potrzebne dla zrealizowania celów jego działalności albo czy mogło zostać ono zrealizowane w innym miejscu lub w inny sposób, czy zachodziła potrzeba odstąpienia całego gruntu, czy istniała możliwość zwrotu gruntu poprzedniemu posiadaczowi i „przywrócenie do poprzedniego stanu kultury”. Oświadczenia rzeczoznawców z zakresu górnictwa spisywano do protokołu, podobnie jak wynik badań delegata, który mógł sporządzić małą mapę sytuacyjną, jeśli mogło to przyczynić się do lepszego wyjaśnienia stanu faktycznego. Por. § 68 przepisów wykonawczych. [w:] J. Piwocki, s. 717; Więcej na temat pojęcia kultury por. Stanisław Grodziski, *Sejm Krajowy galicyjski 1861-1914*, Kraków 2018.

¹⁸ Odszkodowanie za dewastację własności poprzez prowadzenie kopalni należało dochodzić na drodze prawa cywilnego. Por. wyrok Trybunału Administracyjnego z 28. listopada 1885 l. 3. 084 B Nr 2.706 [w:] J. Piwocki, s. 718.

tychże wód przez następne 5 lat do prowadzenia kopalni. Jeśli nie złożył takiego oświadczenia lub nie używał tej wody zgodnie z przeznaczeniem wówczas korzystanie mogło zostać nadane innym.

Przewidziano także możliwość połączenia osobno nadanych miar górniczych lub pól kopalnianych, bez względu na to, czy należały do tego samego czy różnych posiadaczy. Mogło to mieć miejsce, w przypadku, gdy:

- a) obszary te bezpośrednio ze sobą graniczyły;
- b) dzięki temu połączeniu kopalnia lepiej spełniała swój cel.

Połączenie następowało według § 47, a poprzedzała je zawsze rozprawa (§54 i §57), podczas której badano spełnienie warunków dopuszczalności takiego działania oraz sporządzano nową mapę. Wydawano nowy dokument nadawczy i w stosownym zakresie prostowano księgę górniczą. Jeśli miary górnicze znajdowały się w okręgu kilku władz górniczych konieczna była zgoda każdej z nich. Przy braku zgody sprawę rozstrzygała wyższa instancja, wspólna dla poprzednich wyznaczając właściwą księgę górniczą do wpisu dla połączonej całości. Dopuszczano również podział miar górniczych, jedynie w przypadku, gdy każda z części została połączona z graniczącą z nią samoistną posiadłością kopalnianą. Plan rozdrobnienia obowiązkowo przedkładano władzy górniczej do zatwierdzenia, a po jego akceptacji przesyłano do sądu celem sprostowania księgi górniczej¹⁹.

Otrzymane nadanie górnicze uprawniało posiadacza do:

- a) dalszego odrywania pokładów mineralnych, budowy sztolni, szybów kopalnianych i powierzchniowych w obrębie swojego pola;
- b) wydobywania, wyprowadzania, oczyszczania i obrabiania minerałów, doprowadzenia powietrza, wyciągania wody, zakładania urządzeń i maszyn²⁰;
- c) urządzania stawów, śluz i wodociągów celem działania kopalni;
- d) zakładania dróg, kładek, mostów i kolei żelaznych na potrzeby kopalni;
- e) stawiania budynków niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania kopalni oraz budynków i pomieszczeń dla robotników czy dozorców;
- f) wytwarzania przez zatrudnionych robotników rzemiosł niezbędnych dla kopalni;

¹⁹ Por. *rozporządzenie ministerstwa skarbu i sprawiedliwości o połączeniach górniczo – tabularnych z 1. października 1857 dz.p.p. Nr. 184* [w:] J. Piwocki, s. 720.

²⁰ Wymieniono w szczególności w § 131 pkt. b ustawy młyny kruszcowe i przyrządy stępowe, tłuczarnie, płuczarnie, piece do topienia kruszców, amalgamarnie, prażarnie, piece koksowe, zakłady ekstrakcyjne tzw. ługarnie, krystalizarnie i kuźnie górnicze.

- g) zaopatrzenia personelu robotniczego w potrzebne środki żywności, ale bez prowadzenia takich działań dla osiągnięcia zysku.

Nałożono na nabywcę obowiązek zawiadomienia władzy górniczej o każdej zmianie posiadania w przeciągu 14 dni po objęciu kopalni wraz z przedłożeniem dokumentu nabycia. Aby jednak posiadacz mógł korzystać z budynków, urzędzeń, dróg czy kolei żelaznych²¹ powinien posiadać pozwolenie na budowę od władzy politycznej i zawiadomić władzę górniczą.

Kopalnie mogły być prowadzone przez jednostki, kilka osób fizycznych lub prawnych. W razie braku wskazania w prośbie o nadanie górnicze stosunku udziałów, wszyscy uzyskiwali równe udziały. Funkcjonowały również stowarzyszenia dla prowadzenia działalności górniczej tzw. gwarectwa²². Ich powstanie sygnalizowano władzy górniczej, odnotowywano w księdze górniczej. Jego członków zobowiązano do wpłat celem wspólnego prowadzenia kopalni. Odpowiadali oni za przyjęte zobowiązania wobec osób trzecich przez stowarzyszenie swoim udziałem we wspólnym majątku. Udziały w majątku gwarectwa nazywały się kuksamy. Poszczególne gwarectwo nie mogło zostać podzielone na więcej niż 128 kuksów, a jeden kuks na więcej niż na 100 części. Właściciele kuksów ujawniano w księdze gwarectwa celem ewidencjonowania. Dopóki stowarzyszenie trwało każdy z uczestników dysponował prawem żądania podziału zysku. Ponadto mógł zrzec się swego udziału, czy odstąpić go innym. Za niedopuszczalne uznano natomiast podział głównego majątku gwarectwa lub jego sprzedaży w celu podziału. Stowarzyszenie było zobowiązane do wyboru dyrekcji i władz oraz do zawiadomienia o tym fakcie władzy górniczej. Z dyrektorami zawierano specjalne umowy²³ przedkładane do władzy górniczej i dołączane do księgi górniczej z możliwością wglądu przez osoby trzecie. Członkowie gwarectwa wskazywali władzy górniczej swoje miejsce zamieszkania, jeśli mieszkali w tym samym powiecie, w przeciwnym wypadku wyznaczali pełnomocnika mającego adres zamieszkania w danym powiecie.

²¹ Por. *rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych, sprawiedliwości i skarbu o kolejach żelaznych prywatnych potrzebnych dla przemysłu górniczego z 1. listopada 1859 dz. p.p. Nr 200 [w:] J. Piwocki, s. 724*

²² Jako przykład może tu posłużyć „Gwarectwo Jaworznicke”, które było jednym z największych koncernów górniczych. Por. A. Frużyński, *op.cit.*, s. 55.

²³ Tę kwestię precyzował § 146 ustawy. Należało zawrzeć m.in. zakres uprawnień co do przyjmowania i zwalniania urzędników, dozorców i robotników, ustalania wysokości płac, organizacji pracy, kwestie dot. możliwości nabycia lub sprzedaży rzeczy ruchomych lub nieruchomości, udzielenia kredytu, wystawiania weksli, uprawnienie co do nabywania nowych uprawnień kopalnianych lub przyznaniu tychże gwarectwu, prawa, obowiązki i zakres reprezentacji gwarectwa. Jeśli zakres pełnomocnictwa dyrektora miał być w jakiś sposób ograniczony, np. z koniecznością uzyskania zgody jeszcze innych osób, zapis taki musiał wyraźnie wybrzmieć w kontrakcie służbowym.

Brak wypełnienia tego obowiązku skutkowało umieszczeniem ogłoszeń w gazetach w kraju koronnym przeznaczonych do publikacji.

Stowarzyszenie zbierało się na zgromadzenie gwarków, podczas którego poprzez głosowania przyjmowano uchwały. Przedmiotem obrad były sprawozdania dyrektora, zamknięcie rachunków i bilans finansowy, a także inne sprawy dotyczące zarządu i działalności kopalni. Prawo głosu przysługiwało każdemu członkowi gwarectwa, który stawił się osobiście lub przez pełnomocnika. Władza górnicza mogła delegować komisarza na zgromadzenie. Z jego przebiegu spisywano protokół. Zwyczajne zgromadzenie odbywało się co trzy lata. Jednakże na żądanie $\frac{1}{3}$ uczestników lub decyzją dyrektora albo na żądanie władzy górniczej, w razie potrzeby, można było zwołać nadzwyczajne zgromadzenie gwarków. Rozwiązanie gwarectwa lub sprzedaż głównego majątku mogło następować albo za zgodą wszystkich posiadaczy lub co najmniej $\frac{3}{4}$ wszystkich udziałów gwarectwa, w tym ostatnim przypadku wymagano dodatkowo pozwolenia władzy górniczej.

Każdy posiadacz wyłączności szurfowej lub nadanej kopalni był zobowiązany do utrzymywania jej w ciągłym ruchu²⁴ (niem. *Bauhafhaltung*) oraz zabezpieczenia przeciwko zagrożeniom dla osób i mienia²⁵. W kopalniach oraz hutach zobowiązano do używania jednolitych miar i wag²⁶. Jeśli mimo to zastosowano inne koniecznym było dołączenie przelicznika dla miar zasadniczych. Przedsiębiorca kopalniany, który na stałe nie mieszkał w powiecie

²⁴ Podczas badania przez władze zachowania przepisów górniczo-policyjnych bez znaczenia pozostawały kwestie uprzedności nadania miary górniczej przed powstaniem budynku jak też fakt posiadania lub nie pozwolenia na budowę. Por. Trybunał Administracyjny z 14. listopada 1895 l. 5310 B. Nr. 9011 [w:] J. Piwocki, s. 730. Por. także *przepisy górniczo-policyjne dla kopalni na minerały wymienione w § 1 ustawy państwowej z 11 maja 1884 (dz.u.p. N. 71) w obrębie Starostwa górniczego dla całej Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* [w:] J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału administracyjnego podręcznik dla organów c.k. Władz rządowych i Władz autonomicznych*, t. VI, Lwów 1889, s. 3992-4004.

²⁵ Obowiązek zabezpieczenia maszyn w tym parowych, używanych w kopalniach lub hutach przed przypadkowym kontaktem z ludźmi wyrażono także w obwieszczeniu namiestnictwa. Por. *obwieszczenie namiestnictwa z 13. czerwca 1877 l. 30510 dz.u.k. Nr. 83.* [w:] J. Piwocki, s. 730. Dodatkowo w Galicji polecono wszystkim przedsiębiorcom górniczym zabezpieczenie szybów dziennych stale lub czasowo zamkniętych. Te pierwsze jeśli miały powyżej jednego metra głębokości należało wyrównać kamieniami i ziemią, te drugie natomiast powinny być zamknięte. Dla większych obiektów, aby nie narażać przedsiębiorców na większe koszty zalecano ogrodzenie terenu np. poręczami czy płotem. Por. rozporządzenie c.k. starostwa górniczego dla Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego z dnia 14 września 1903 L. 1438 [w:] J. Piwocki, s. 730. Co do dalszych kroków niezbędnych dla trwania zabezpieczeń przedsiębiorca górniczy miał porozumieć się z naczelnikiem gminy. Por. *obwieszczenie namiestnictwa z 6. października 1877 l. 47.310 dz.u.k. N. 43* [w:] J. Piwocki, s. 730.

²⁶ Od lat 70 XIX w. stosowano miary i wagi metryczne. Por. *rozporządzenie ministerstwa z 6. marca 1875, dz.p.p. Nr. 14* [w:] J. Piwocki, s. 699.

władzy górniczej, powinien zgłosić swojego pełnomocnika.

Do środków bezpieczeństwa zaliczano w szczególności:

- a) należyte ogrodzenie wszelkich budowli znajdujących się na powierzchni celem uniknięcia wypadnięcia ludzi i zwierząt;
- b) dostateczne zabezpieczenie mogących się zawalić budowli kopalnianych;
- c) stemplowanie głębokich szybów schodkowych powyżej 18 m. oraz należyte zabezpieczenie drabinek, w tym schodów, codzienne badanie przyrządów i maszyn²⁷;
- d) usunięcie narzędzi stanowiących istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa robotników;
- e) zachowanie ochrony przeciwpożarowej;
- f) odpowiednią filtrację i doprowadzanie powietrza;
- g) używanie lamp bezpieczeństwa w kopalniach z wyziewami zapalnymi.

Odpowiedzialność za wszystkie występki i przekroczenia przeciw bezpieczeństwu osób i własności poprzez zaniedbanie i brak ostrożności karano według stosownych postanowień ustawy karnej²⁸. Przepisy szczegółowe regulowały sposób postępowania i zachowanie bezpieczeństwa w kopalni²⁹. W przypadku dostrzeżonych uchybień władza górnicza miała za zadanie przedsięwziąć czynności mające doprowadzić do ich uchylenia i wyznaczyć termin do usunięcia lub stosowne kroki zrealizować na koszt posiadacza kopalni³⁰.

W każdym okręgu, gdzie istniały miary powierzchniowe władza górnicza, po wysłuchaniu gwarectw oraz po uwzględnieniu stosunków miejscowych,

²⁷ Regulowano także kwestie bezpieczeństwa górników podczas zjazdów do kopalni. Jeśli w szybie o głębokości powyżej 20 m. używano do tego celu specjalnego mechanizmu jego uruchomienie musiało poprzedzać uzyskanie pozwolenia od c.k. urzędnika górniczego urzędnika okręgowego oraz przejazd techniczny. Wprowadzono również sygnały dźwiękowe używane w kopalniach za pomocą specjalnych przyrządów, przy czym jedno uderzenie oznaczało „stój”, dwa „na dół”, trzy „do góry” z możliwością wprowadzenia innych, odmiennych od powyższych przez poszczególnych przedsiębiorców górniczych. Obowiązujące sygnały miały być podane do wiadomości publicznej w postaci plakatów w widocznych miejscach. Por. *rozporządzenie starostwa górniczego w Krakowie z 6. czerwca 1876 L. 941* oraz *ogłoszenie namiestnictwa z 11. lipca 1876 l. 31.989 dz.u.k. Nr 26* [w:] J. Piwocki, s. 731.

²⁸ *Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852*, Warszawa 1924.

²⁹ Wprowadzano obowiązek dokładnego oznakowania miejsc do których wstęp mieli tylko urzędnicy górniczy, osoby upoważnione lub personel dozoru, czy chociażby używania lamp przy zjazdach i wyjazdach. Zjazdy linowe były możliwe jedynie po uzyskaniu pozwolenia c.k. okręgowego urzędu górniczego. Co więcej obowiązujące w każdej kopalni przepisy szczegółowe podlegały zatwierdzeniu przez c.k. okręgowy urząd górniczy. Por. *obwieszczenie namiestnictwa z dnia 11. października 1879 L. 48.076 D.u.k. Nr 83* [w:] J. Piwocki, s. 731–735.

³⁰ Ocena wprowadzonych środków bezpieczeństwa należała do swobodnej oceny władzy. Por. wyrok Trybunału Administracyjnego z 28. maja 1894 l. 1811 B. Nr. 7.918 [w:] J. Piwocki, s. 736.

postanawiała kiedy rozpoczynała się w danym roku obróbka miar powierzchniowych, jak długo trwała oraz w jakim minimalnym zakresie kopalnia musiała być utrzymywana w ruchu. Wyniki działalności kopalni i dokonanych odkryć podlegały obowiązkowi zawiadomienia władzy górniczej w przeciągu 14 dni w stosunku półrocznym. W braku uczynienia zadość temu obowiązkowi wyznaczano dwa dodatkowe terminy w celu dostarczenia wykazów, a uchybienie karano wg. § 241³¹. Jeżeli władza górnicza uznała wynik za niedostateczny lub niewiarygodny, wówczas należało wdrożyć dochodzenie i ustanowić nowy, niższy wymiar wyniku pracy w danym półroczu. Ponowne zaniedbania, które nie stanowiły niemożliwych do przewidzenia i uniknięcia okoliczności, nakładały obowiązek sporządzenia i przedkładania wykazów w stosunku miesięcznym. Każdy posiadacz kopalni był zobowiązany dostarczyć władzy górniczej wykazy dotyczące wydobytych minerałów, surowców z nich wyprodukowanych, wartości produktu, liczbie robotników i ich rodzin, a także innych danych dotyczących działalności kopalni.

W razie wystąpienia tymczasowych przeszkód, które uniemożliwiały normalny i ciągły ruch kopalni, władza górnicza mogła udzielić odpowiednich terminów, nie przekraczających jednak jednego roku. Mimo to posiadacz powinien podjąć starania o funkcjonowanie kopalni i dbać o bezpieczeństwo, a ponowne przedłużenie terminów mogło nastąpić jedynie po przeprowadzeniu ponownego dochodzenia. Jeśli na skutek jakiegoś wydarzenia ruch kopalni był wstrzymany na dłuższy czas, wówczas w ciągu 8 dni należało zawiadomić władzę górniczą. Mogła ona albo zarządzić dochodzenie i zbadanie wypadku na miejscu albo zobowiązać posiadacza kopalni do meldowania w określonych odstępach czasu o aktualnym stanie rzeczy i możliwości ponownego uruchomienia kopalni.

W ogólnym zarysie³² uregulowano także relacje pomiędzy przedsiębiorcami kopalnianymi oraz kwestię ustanowienia służebności. Nałożono obowiązek pomocy w postaci skierowania sił roboczych w razie wypadku w sąsiedniej kopalni za wynagrodzeniem, o ile było to możliwe bez ryzyka niebezpieczeństwa własnej kopalni. Ponadto, za wynagrodzeniem, przedsiębiorcę zobowiązano do zezwolenia sąsiednim kopalniom do współużytkowania jego sztolni, szybów, maszyn fedrunkowych, czy służących do odświeżania powietrza oraz do zezwolenia na podjęcie budowy pomocniczej na własnym polu

³¹ Przepis ten przewidywał grzywnę w wysokości przy upływie pierwszego terminu od 5 do 50 zł, przy drugim zaś od 20 do 100 zł, a w razie niedopełnienia po raz kolejny tego obowiązku cofnięciem prawa wyłącznego poszukiwania.

³² Por. *ustawa z 14 sierpnia 1896 o tworzeniu stowarzyszeń w górnictwie Dz.p.p. Nr. 136.*

celem korzystniejszego przebiegu budowy w obecnych kopalniach, względnie zezwolenia na poprowadzenie budowli pomocniczych do innych kopalń, o ile przez te działania nie ucierpiałaby jego własna kopalnia lub nie byłaby narażona na niebezpieczeństwo. Dopuszczano możliwość zawarcia umowy dotyczącej wykonywania służebności pomiędzy przedsiębiorcami. Podlegała ona zatwierdzeniu przez władzę górniczą i wpisowi w księdze górniczej. W braku zgody stosowne kroki podejmowała władza górnicza.

Pozycję personelu służbowego i robotniczego w każdej kopalni regulował porządek służbowy, zatwierdzany po przeprowadzeniu weryfikacji, przez władzę górniczą, a następnie ogłaszany i stale wywieszony w warsztatach robotniczych. Miał on regulować poszczególne klasy robotników, dozorców, możliwość zatrudnienia kobiet i dzieci³³, czas pracy, obowiązki służbowe, wynagrodzenie, procedurę postępowania w razie wypadków, kary pieniężne w razie „przekroczenia porządku służbowego” oraz przypadki, kiedy dozwolonym było natychmiastowe rozwiązanie stosunku służbowego. Ten ostatni przypadek niezależnie od umów służbowych czy porządków służbowych regulowała także sama ustawa w § 202 i § 203³⁴. Rozwiązanie stosunku służbowego wiązało się z koniecznością wydania karty uwolnienia³⁵, w której zawierano informacje o klasie robotniczej, kasie brackiej, dniu wstąpienia oraz wystąpienia ze służby. Istniał ponadto obowiązek ewidencjonowania robotników górniczych i dozorców poprzez księgę ludzi, przedkładaną na żądanie władzy górniczej i politycznej do wglądu.

Przewidziano także powołanie do życia bractw górniczych³⁶, zwanych także kasami pachółków górniczych lub zakładami zaopatrzenia. Miały one na celu pomoc i wsparcie potrzebującym robotnikom, wdowom i sierotom

³³ Co do zasady minimalny wiek zatrudnienia dzieci wynosił 14 lat, jednakże dopuszczano możliwość zatrudniania dzieci w wieku pomiędzy 12-14 lat przy lekkich pracach, biorąc pod uwagę wypełnianie obowiązku szkolnego oraz za wiedzą rodziców (prawnych opiekunów) i uzyskaniem pozwolenia od władzy górniczej. Por. *ustawa z 21. czerwca 1884 D.p.p. l. 115* [w:] J. Piwocki, s. 741.

³⁴ Dawały one możliwość odpowiednio natychmiastowego wydalenia ze służby w przypadku uznania za winnych zbrodni, przestępstwa motywowanego chęcią zysku lub sprzeciwiającego się obyczajności publicznej lub przeciw bezpieczeństwu osoby, czci lub własności służbodawcy. Natomiast druga sytuacja miała miejsce w przypadku istotnych uchybień obowiązków w zakresie wierności, pilności i czci, posłuszeństwa przełożonym, osobom podejmującym inne zatrudnienie nie dające się pogodzić w wykonywaną służbę albo w sposób szkodliwy dla służbodawcy wykorzystali zdobyte informacje o stosunkach kopalni.

³⁵ Zmiany nastąpiły w roku 1886, kiedy to karty zastąpione zostały przez książki robotnicze. Por. *rozporządzenie ministerjalne z 25. maja 1866 o dokumentach służbowych d.p.p. Nr. 72* [w:] J. Piwocki, s. 743 oraz *ustawa przemysłowa z 20. grudnia 1859, dz. u.p. Nr. 227*.

³⁶ Rozwiązania szczegółowe zawarto w *ustawie z dnia 28. lipca 1889 o bractwach górniczych dz.p.p. Nr. 127* [w:] J. Piwocki, s. 788–808.

i były obowiązkiem każdego posiadacza kopalni. Powinien ją prowadzić samodzielnie, jednakże po uzyskaniu zezwolenia od władzy górniczej, mógł działać w połączeniu z innymi. Także i personel służbowy miał obowiązek przynależenia do bractwa górniczego i dokonywania określonych wpłat na jego rzecz. Bractwa posiadały swoje statuty, układane przy współudziale robotników, a przedkładane do akceptacji przez władzę górniczą. Zawierały one postanowienia m.in. co do wysokości wpłat i sposobu ich uiszczenia, możliwości otrzymania wsparcia, sposobu zarządu i zabezpieczenia majątku bractwa górniczego, badania rachunków czy rozporządzenia majątkiem w razie zamknięcia kopalni.

Władze górnicze były obowiązane do zarządzania od czasu do czasu wizytacji kopalń w danym powiecie przez delegatów i przedkładania sprawozdań, sporządzania przez delegatów planów i map, z zachowaniem tajemnicy urzędowej, dokonywania sprostowań według map rewirowych. Wydawały one wszelkie zarządzenia niezbędne dla zapewnienia wykonania przepisów ustawy górniczej, przeprowadzały lokalne dochodzenia w razie niebezpieczeństwa grożącego rozszerzeniem się i narażającym górnictwo na szkodę, a jeśli środki zarządzane przez kierownictwo okazały się być niewystarczające opracowywały potrzebne zarządzenia. Także w razie zdarzeń w ruchu kopalnianym, narażających bezpieczeństwo osób, budynków, gruntów, studni czy też innych zakładów, władza górnicza z władzą polityczną zarządzała stosowne środki. W nagłych przypadkach, gdy zwłoka była niewskazana, kompetencję do działania uzyskiwała ta władza, która pierwsza dowiedziała się o takim wypadku i podejmowała stosowne kroki w celu opanowania sytuacji³⁷. Dla sprawnego wypełniania tych obowiązków każdy kierownik ruchu lub jego zastępca był zobligowany natychmiast zawiadomić władzę polityczną lub górniczą o każdym wydarzeniu.

Próbę stworzenia ram dla rozwoju górnictwa należy ocenić pozytywnie. Ujęcie w ustawie kluczowych kwestii niezbędnych dla tej gałęzi przemysłu, m.in. w aspekcie podmiotowym i przedmiotowym, potrzebnych przy tak rozbudowanej strukturze państwa jaka istniała w monarchii habsburskiej, przy bieżącym regulowaniu przez rozporządzenia ministerstwa rolnictwa oraz przez władze krajowe, doprowadziło do sytuacji lepszego i bardziej elastycznego

³⁷ W takich wypadkach górniczy urząd rewirowy delegował komisarza i powiadamiał polityczną władzę powiatową, tak aby i ona wysłała swojego przedstawiciela. Z dokonanych czynności spisywano protokół przedkładany górniczemu urzędowi rewirowemu. W nagłych przypadkach lub gdy zdarzenie już miało miejsce władza, która pierwsza przybyła na miejsce zarządzała tymczasowe środki bezpieczeństwa. Por. § 113 p.w. [w:] J. Piwocki, s. 746.

dostosowywania przepisów do zmieniającej się sytuacji i znacznego rozwoju gospodarczego jaki miał miejsce w 2 poł. XIX w. Pozytywnie należy ocenić także nałożenie obowiązku współpracy pomiędzy władzami politycznymi, a górniczymi w poszczególnych aspektach, zwłaszcza na polu bezpieczeństwa. Mimo to czasem, jak pokazała praktyka, konieczna była ingerencja Trybunału Administracyjnego.

Bibliografia

Źródła

Kasperek J. R., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału administracyjnego podręcznik dla organów c.k. Władz rządowych i Władz autonomicznych*, t. VI, Lwów 1889.

Obwieszczenie namiestnictwa z 13. czerwca 1877 l. 30510 dz.u.k. Nr. 83.

Obwieszczenie namiestnictwa z 6. października 1877 l.47.310 dz.u.k. N. 43.

Obwieszczenie namiestnictwa z dnia 11. października 1879 L. 48.076 D.u.k. Nr 83.

Piwocki J., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. IV, Lwów 1903.

Piwocki J., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t.I., Lwów 1899.

Powszechna księga ustaw cywilnych da wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchii austriackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami opracowana przez Maxymiljana Zatorskiego i Franciszka Kasparka, profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Cieszyn 1875.

Rozporządzenie c.k. starostwa górniczego dla Galicyi i Wielkiego Księstwa Krakowskiego z dnia 14 września 1903 L. 1438.

Rozporządzenie starostwa górniczego w Krakowie z 6. czerwca 1876 L. 941.

Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852, Warszawa 1924.

Literatura

Bujak F., *Galicya t.II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł*, Lwów, Warszawa 1910.

Franaszek P., *Rozwój gospodarczy Galicji na przełomie wieków XIX i XX*. [w:] *Polacy i świat, kultura i zmiana : studia historyczne i antropologiczne ofiarowane profesor Halinie Florkowskiej-Frančić*, Kraków 2016.

Frużyński A., *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, Zabrze 2012.

Grodziski S., *Sejm Krajowy galicyjski 1861-1914*, Kraków 2018.

Paduchowski W., *Galicyskie górnictwo i hutnictwo w świetle Powszechnej Wystawy Krajowej we Lwowie w 1894 roku*, Folia Historica Cracoviensia, 2014.

PIOTR OWSIAK

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Jagielloński

ORCID ID: 0000-0002-4611-2548

USTRÓJ KSIĘSTWA LIECHTENSTEINU NA PRZESTRZENI DZIEJÓW Z UWZGLĘDNIENIEM WYDARZEŃ LAT 2020-2022

Wprowadzenie

O państwie Liechtenstein usłyszałem wiele lat temu, podczas jednego z programów telewizyjnych w kontekście rajów podatkowych. Liechtenstein został przedstawiony jako jeden z bogatszych a zarazem najsilniej rozwiniętych krajów z wysokim poziomem życia. Od tego momentu rozpoczęła się moja fascynacja tym krajem, jego systemem ustrojowym i politycznym. W wrześniu 2019 roku, a więc w trzechsetlecie powstania państwa miałem okazję spędzić kilka dni w tym niezwykłym kraju. Niezwykłym nie tylko pod względem polityczno-ustrojowym, ale też kulturowym, przyrodniczym i gospodarczym.

Z uwagi na dynamiczny rozwój wydarzeń jaki nastąpił w ostatnich dwóch latach postanowiłem przybliżyć charakterystykę historii, ustroju i systemu politycznego tego liczącego sobie 160 kilometrów kwadratowych kraju, a także wskazać jak rząd i społeczeństwo kraju zareagowały na otaczającą rzeczywistość w związku z wybuchem pandemii i wojny za naszą wschodnią granicą.

Księstwo Liechtensteinu to twór zaliczany do grupy państw karłowatych, położony w Europie Środkowej, którego sąsiadami są: Republika Austrii i Konfederacja Szwajcarska. Księstwo liczy sobie około 40 000 mieszkańców ze stolicą w sześciotysięcznym Vaduz położonym nad Renem. Miasto jest również siedzibą południowej krainy geograficznej znanej jako Oberland.

Pozostała część kraju to Unterland, którego siedzibą jest miasteczko Schellenberg. Tereny współczesnego księstwa były zamieszkiwane już 3000 lat p.n.e.¹ W starożytności ta część Alp przeszła przez ręce Celtów, Retów, Rzymian, Alemanów i Ostrogotów. W wczesnym średniowieczu tereny dzisiejszego Liechtensteinu znalazły się pod berłem frankijskim. Na mocy Traktatu z Verdun z 843 roku Szwabia, a wraz z nią północna część Recji znalazła się pod panowaniem Ludwika Niemieckiego, sukcesora Ludwika I Pobożnego. W XII w. władzę nad terenem objął hrabia Hugo de Montfort, który wybudował w Vaduz warownię obronną. Potomkowie Hugo, bracia Hartmann III i Rudolf IV podpisali w 1342 roku traktat na mocy, którego Hartmann został „hrabią Werdenberg - Sargans w Vaduz”. Od końca XIV w. hrabstwo Vaduz podlegało bezpośrednio Cesarzowi i Rzeszy Niemieckiej i cieszyło się przywilejami. W następnych wiekach Vaduz a wraz z nim Schellenberg zmieniał kilka razy właścicieli a stołeczny zamek był kilkakrotnie niszczone i następnie odbudowywany. W 1613 roku tereny współczesnego Liechtensteinu trafiły w ręce hrabiów Hohenems, nominalnie pochodzących z austriackiego Vorarlbergu. Okres ich rządów nie był dla dwóch monarchii aż nazbyt korzystny, bowiem wielokrotnie znajdowały się one w centrum konfliktów, grabione i sukcesywnie destabilizowane. Ponadto notoryczne epidemie i pogarszająca się sytuacja ekonomiczna Hohenemsów wynikająca z licznych zadłużeń, uderzała bezpośrednio w podwaliny prosperity państwowej. Ostatecznie ród ten został zmuszony do sprzedaży ziem rodowi von Liechtenstein, by móc spłacić swoich wierzycieli³.

W rezultacie Książę Hohenems przekazał Herrschaft⁴ ziem Schellenberg w ręce rodziny Liechtensteinów w roku 1699, natomiast władztwo nad Vaduz zostały zakupione w 1712 roku. Kwota obydwu tych transakcji opiewała na łączną wysokość 405 tys. guldenów⁵. Wydany 23 stycznia 1719 roku edykt cesarskich Świąty Cesarz Rzymski Karol VI ustanowił na obydwu zakupionych hrabstwach Cesarzkie Księstwo Liechtensteinu, co jest przyjmowane

¹ E. Wac, A Jureczko, *Historia Liechtensteinu* [w:] *Historia Małych Krajów*, red. J. Łaptos, Wrocław 2007, s. 75.

² Ibidem, s. 78.

³ Sam ród Liechtensteinów wywodzi się z Dolnej Austrii, zamek uważany za pierwotną siedzibę rodziny znajduje się w Maria Enzersdorf około 25 kilometrów od Wiednia. Pierwsza wzmianka o Hugo von Liechtenstein pochodzi z 1136 r. Dalsze dzieje rodu były dość burzliwe, ale po zwycięstwie Rudolfa Habsburgu w walce o tron austriacki w bitwie pod Durnkrut w 1278 r. Liechtensteinowie związali się Habsburgami. Zob. więcej w E. Wac, A Jureczko, *Historia Liechtensteinu*, [w:] *Historia Małych Krajów*, red. J. Łaptos, Wrocław 2007, s. 92.

⁴ Tytuł władczy.

⁵ W przeliczeniu na złotówki około 1,3 miliarda PLN według kursu z czerwca 2022 roku.

przez historyków i lokalną społeczność jako data powstania kraju⁶. Specyfiką rządów von Liechtensteinów w XVIII i XIX r. była ich pośredniość, związana z brakiem ciągłości zamieszkania przedstawicieli rodu bezpośrednio na zależnym terytorium. Faktyczna władza należała do urzędników sprawujących władzę w zastępstwie monarchy, urzędującym realnie w Wiedniu bądź Feldsbergu⁷. Do roku 1818 roku pod względem ustrojowym Księstwo było monarchią absolutną charakteryzującą się bardzo dużym wpływem władcy na kwestie ustrojowe i społeczne oraz obsadzanie urzędów państwowych. Dopiero po włączeniu do Związku Niemieckiego, zgodnie z wymogiem artykułu 13 Aktu Związkowego⁸ nadano państwu konstytucję. Był to jednak typowy produkt epoki absolutyzmu oświeconego, bowiem żadna ustawa Landtagu nie mogła wejść w życie bez zgody księcia, co przybliżyło model ten do ówczesnej kontrasygnaty, bez ponoszenia jednak odpowiedzialności politycznej⁹.

Ruchy prodemokratyczne w Księstwie pojawiły się wraz z wybuchem Wiosny Ludów w Europie. Żądania zniesienia przywilejów feudalnych, wolnych wyborów oraz obniżenia danin spowodowały utworzenie przez księcia Alojzego II komisji konstytucyjnej, której starania doprowadziły do powstania projektu nowej ustawy zasadniczej. Jednakże, kiedy tylko fala rewolucyjnych nastrojów na kontynencie opadła Książę wycofał się ze swoich zapewnień i do uchwalenia Konstytucji nie doszło. Następca Alojzego, Jan II zdawał sobie sprawę z anachroniczności ustroju i aktu z 1818 roku, dążąc do jego gruntownej reformy. Pracę nad nową Konstytucją prowadziło trzech mężów: premier Karl von Hausen, doktor Karl Schadler oraz Canon Wolfinger¹⁰. W swoim projekcie oparli się oni na pracach uprzednio funkcjonującej komisji konstytucyjnej z 1848 roku. Książę zaakceptował projekt i za zgodą Landtagu proklamował akt 26 września 1862 roku. Jak na ówczesne czasy była ona progresywna, rezygnowała bowiem z tytułu władcy *de Dei gratia*, a Książę sam był związany jej postanowieniami. Wprowadzała nieznanne dotychczas systemowi prawnemu kraju rozwiązania takie jak przymus głosowania w wyborach, prawo do zrzeszania się i gwarancje dla aresztowanego obywatela. Pod kątem ustrojowym Konstytucja z 1862 roku, nie wspominała

⁶ <https://www.liechtenstein-institut.li/news/300-jahre-furstentum-liechtenstein> [dostęp: 02.09.2022]

⁷ Obecnie Valtice w Czechach, jedna z siedzib rodu, aż do czechosłowackiej nacjonalizacji z 1945 roku.

⁸ <http://www.documentarchiv.de/nzjh/dtba.html> [dostęp 30.06.2022]

⁹ Szerzej w K. Koźbiał, *System Polityczny Księstwa Liechtensteinu*, 2013, s.35 i n.

¹⁰ E. Wac, A. Jureczko, *Historia Liechtensteinu* [w:] *Historia Małych Krajów*, red. J. Łaptos, Wrocław 2007, s.92 i n.

expressis verbis o monteskiuszowskim trójpodziale władzy, ale de facto można było go zrekonstruować na podstawie stosunków faktycznych. Władzę wykonawczą sprawował natomiast Książę. Reprezentował on państwo na arenie międzynarodowej, stał na czele armii, udzielał jurysdykcji sędziom, nadał obywatelstwo Księstwa, a zasłużonym poddanym order i odznaczenia. Wszelkie uchwalone akty prawne wymagały jego kontrasygnaty. Ponadto istniał rząd powoływany przez panującego na sześcioletnią kadencję złożony z dwóch deputowanych do Landtagu i dwóch przedstawicieli regionów (Schellenberg i Vaduz). Parlament zwany Landtagiem liczył 15 członków, 12 z nich było wybieranych w wyborach tajnych, z czego 7 w prowincji Vaduz, a 5 w prowincji Schellenberg, a pozostałych trzech to nominaci głowy państwa. Wyboru deputowanych dokonywali elektorzy, przez co miały one charakter pośredni. Parlament miał funkcję ustawodawczą, kontrolną i regulującą.

Władza sądownicza składała się z trójinstancyjnego systemu sądów. Ze względu na oparcie państwa o rządzoną przez Habsburgów Austrię podstawą sądenia było ABGB autorstwa Franza Zeillera¹¹ oraz Strafgesetz z roku 1852. Według K. Koźbiała Sądem pierwszej instancji był Sąd Krajowy (niem. *Landgericht*) z siedzibą w Vaduz, który sądził zarówno w sprawach karnych jak i cywilnych. Jeśli na wokandę trafiła sprawa karna, sędzia był wspierany przez asesorów z sądów w Innsbrucku. Funkcję drugiej instancji pełnił Sąd Apelacyjny (niem. *Appellationgericht*)¹². Najwyższą instancją władzy sądowniczej był Sąd Wyższy (niem. *Obersgerichtshof*) z siedzibą w położonym w austriackim Tyrolu Innsbrucku. Po przegranej Austrii w bitwie pod Sadową w 1866 roku Liechtenstein związał się z Austrią, z którą połączyła go unia celna, monetarna i *de facto* pocztowa. Relacja trwała nieprzerwanie przez pół wieku, choć Księstwo zawierało również umowy i unie ze Szwajcarią.

Sytuacja zmieniła się w 1914 roku, kiedy serbski nacjonalista Gavrilo Princip zastrzelił następcę tronu Austro-Węgier Franciszka Ferdynanda doprowadzając do I wojny światowej pomiędzy Trójporozumieniem i Trójprzymierzem. Pomimo deklarowanej neutralności państwa zależność od Wiednia była tak dalece posunięta, że Liechtensteincy, a nawet członkowie rodziny książęcej służyli w cesarsko-królewskiej armii, przez co Liechtenstein nie mógł swobodnie handlować z państwami Ententy, co w połączeniu z faktem, że znaczną część aparatu administracji stanowili Austriacy, a nie miejscowi

¹¹ *Austriacki Kodeks Cywilny (niem. Allgemeines burgerliches Gesetzbuch)* - <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1012&page=191&size=45> [dostęp 02.09.2022].

¹² K. Koźbiał, *System Polityczny Księstwa Liechtensteinu*, Kraków 2013, s. 39.

spowodowało wzrost nastrojów proszwajcarskich i chęć rozluźnienia więzi z wschodnim sąsiadem. Księstwo dokonało geopolitycznego pivotu po zakończeniu pierwszej wojny światowej i oparło się na Szwajcarii, kosztem związania z Austrią. W 1918 r. powstały dwie partie¹³, które całkowicie podzieliły między siebie scenę polityczną międzywojennego Liechtensteinu. Pierwszą z nich była Progresywna Partia Obywatelska (FBP) a drugą Chrześcijańsko-Społeczna Partia Ludowa (niem. *Christlich Soziale Volkspartei*) znana również jako Partia Ludowa (niem. *Volkspartei*). Ta druga odniosła zwycięstwo w pierwszych bezpośrednich wyborach w 1918 roku¹⁴.

Trzy lata po zakończeniu wojny w Księstwo uchwalono nową Konstytucję, która ze zmianami obowiązuje do dnia dzisiejszego i stanowi trzon współczesnego kształtu ustrojowego państwa. Podczas drugiej wojny światowej Liechtenstein zachował neutralność. Po wojnie nastąpił czas wzrostu gospodarczego i demograficznego.

Zasady konstytucyjne i ich wpływ na kształt ustroju

Mówiąc o ustroju Liechtensteinu nie sposób pominąć zasad ustrojowych wyrażonych w Konstytucji. Kluczową regułą dla ustroju Liechtensteinu jest zasada monarchiczności wyrażona w art. 1 i 2 Konstytucji Księstwa Liechtensteinu¹⁵. Przesądzają one o tym, że Liechtenstein jest Księstwem, które jest monarchią konstytucyjną opartą na zasadach demokratyzmu i parlamentaryzmu.

Art. 3 KKL wyraża zasadę rodziny panującej oraz dziedziczności tronu. Na mocy tego artykułu rodziną panującą jest ród von Liechtenstein. Art. 37 KKL wyraża zasadę katolicyzmu Księstwa uznając Kościół Rzymskokatolicki za Kościół Państwowy. Jednocześnie ustęp 1 tegoż artykułu wyraża wolność wiary i sumienia, co oznacza, że Liechtenstein jest kwalifikowany do państw wyznaniowych o charakterze otwartym. Współcześnie prócz katolików w Księstwie zamieszkuje spory odsetek pracowników z Turcji wyznających islam.

¹³ <https://www.fbp.li/geschichte> [dostęp 02.09.2022].

¹⁴ <https://www.vu-online.li/partei/geschichte-der-vaterlaendischen-union> [dostęp 02.09.2022].

¹⁵ Zwana dalej KKL

Pozycja ustrojowa Księcia, Landtagu, Rządu oraz sądów w kontekście zasady trójpodziału władzy i w świetle Konstytucji Liechtensteinu z 1921 r.

Funkcje egzekutywy zostały wedle Konstytucji podzielone między księcia (niem. *Furst*), a Rząd (niem. *Regierung*). Książę jako głowa państwa na zmian w Konstytucji w referendum z 2003 r. nie podlega sądownictwu i ponosi odpowiedzialności konstytucyjnej¹⁶. Może jednak zostać wyrażone wotum nieufności wobec panującego, jednakże nie jest ono wiążące. Książę nadaje sankcję każdej ustawie, Książę mianuje także sędziów poprzez przewodniczenie w opisanych w art. 96 KKL gremium, Rząd prezentuje Landtagowi kandydata, o którego wyborze ten decyduje większością głosów.

Drugim organem władzy wykonawczej jest rząd składający się z szefa rządu i czterech radców rządu. O powołanie rządu wnioskuje Landtag do Księcia, który powołuje rząd. Również w przypadku radców występuje parytet regionalny – dwóch radców reprezentuje każdy z regionów: Unterland i Oberland. Kadencja rządu trwa 4 lata, jego kadencja kończy się z dniem mianowania kolejnego rządu. Rząd podejmuje decyzję kolektywnie, aby decyzja przezeń podjęta była ważna musi być obecne minimum 4 radców.

Rząd działa na zasadzie kolegalności, a premier jest *primus inter pares*. Na mocy art. 85 KKL prowadzi obradom rządu. Rząd może wydawać trzy rodzaje aktów. Pierwszym są zarządzenia (*Verordnungsweg*), które stanowią regulamin obrad i są wewnątrznie obowiązujące. Drugim są rozporządzenia.

Judykatura Księstwa została podzielona na trzy instancje. Najniższą jest Książęcy Sąd Krajowy, od którego wyroków można odwołać się do Wyższego Sądu Książęcego. Trzecią, najwyższą instancją jest Książęcy Sąd Najwyższy. Akty prawne opisujące właściwości i zasady dotyczące sądownictwa to Konstytucja Księstwa (rozdział VIII) i ustawa o sądownictwie z roku 2007 r. Sędzia Sądów Książęcych nominowani są przez Księcia.

Organ czuwającym nad przestrzeganiem Konstytucji jest Trybunał Stanu (niem. *Staatgerichtshof*). W jego skład wchodzi 5 sędziów oraz 5 zastępców. Wszyscy członkowie są nominowani przez księcia. Oprócz ochrony praworządności Trybunał Stanu ma również za zadanie rozstrzygać spory kompetencyjne między centralnymi organami państwa, a także wymierza sprawiedliwość członkom rządu.

¹⁶ Jednak *a contrario* składa przysięgę, że będzie sprawował rządy w zgodzie z ustawą zasadniczą o czy przesądza art.13 bis KKL

Funkcję kontrolną w obrębie władzy sądowniczej pełni Sąd Administracyjny (niem. *Verwaltungsgerichtshof*), którego zadaniem jest rozpatrywanie skarg na rozporządzenia i rozstrzygnięcia rządu. W jego skład wchodzi 5 sędziów i 5 zastępców sędziów. Wszyscy członkowie są mianowani przez Księcia i muszą wykazywać się doświadczeniem prawniczym. Sędziowie Sądu są mianowani na 5 lat, a kadencja przewodniczącego wybieranego z grona pięciu sędziów liczy rok, podobnie jak kadencja zastępcy.

Organem parlamentarnym Księstwa jest Landtag¹⁷, który pierwotnie według Konstytucji liczył 15 posłów. Jednakże liczba ta została powiększona na podstawie referendum krajowego w tej sprawie z roku 1988 do 25. Kadencja izby co do zasady trwa 4 lata, a reelekcja jest na mocy Konstytucji dozwolona. Pierwszej sesji parlamentarnej przewodzi najstarszy wiekiem parlamentarzysta. Do funkcji Landtagu należy przede wszystkim stanowienie prawa w postaci ustaw, kooperacja z pozostałymi organami władzy w procesie zawierania umów międzynarodowych, Rola Landtagu została zdecydowanie osłabiona przez możliwość rozwiązania Zgromadzenia przez Księcia w sytuacjach *verba legis* opisanych w art. 48 KKL

Organem subsydiarnym względem Landtagu jest Komitet Krajowy działający w przypadku zamknięcia, odroczenia lub rozwiązania Landtagu. Pracom Komitetu przewodzi Przewodniczący Parlamentu, który w sytuacjach nagłych może być zastąpiony przez zastępcę. Pozostali czterej członkowie są wybierani przez Parlament według parytetu regionalnego – po 2 członków z Oberlandu i Unterlandu. Członkowie organu muszą być zarazem deputowanymi do Landtagu. Celem jego działania jest czuwanie nad przestrzeganiem ustawy zasadniczej, stanem finansów i zobowiązań pieniężnych państwa, a także zgłaszania zastrzeżeń, skarg i zagrożeń jeśli istnieje obawa naruszenia Konstytucji lub już do niego doszło. Komitet Krajowy jest odpowiedzialny politycznie przed Landtagiem. Landtag posiada także szerokie uprawnienia kontrolne

System wyborczy i referendalny Liechtensteinu

W Liechtensteinie można wyróżnić dwa rodzaje wyborów: parlamentarne i lokalne, Państwo zostało podzielone na dwa okręgi wyborcze: piętnastomandatowy Oberland i dziesięciomandatowy Unterland. Na mocy art. 48 ust. 1 zdanie 1 KKL wybory do Landtagu muszą odbywać się w lutym bądź marcu, od czego bezwzględnie nie dopuszcza się wyjątków.

¹⁷ Koźbiał K., Stankowski W., op. cit., s.46-109

Wybory mają przymioty bezpośrednich, równych tajnych i proporcjonalnych¹⁸. Prawo wyborcze posiadają obywatele Księstwa, którzy ukończyli 18 lat. Dotyczy to zarówno biernego i czynnego prawo wyborczego. W praktyce od 2009 r. zdecydowana większość wyborców głosuje korespondencyjnie¹⁹. Próg wyborczy, który musi przekroczyć dana partia, by wprowadzić deputowanych do Landtagu wynosi 8 %, występuje system otwartej listy.

Charakterystyka sceny politycznej Liechtensteinu z szczególnym uwzględnieniem analizy ostatnich wyborów parlamentarnych oraz wpływ na ewolucję rzeczywistości ustrojowej

Spółczesność Liechtensteinu jest konserwatywna i słabo spolaryzowana. Świadczy o tym kształt sceny politycznej. Dominującymi partiami są najstarsza w kraju Progresywna Partia Obywatelska (Fortschrittliche Burgerpartei, FBP) o charakterze prawicowym i konserwatywno-liberalna Unia Ojczyzniana (Vaterlandische Union, VU). Te dwie partie praktycznie całkowicie zdominowały scenę polityczną kraju. W całej powojennej historii politycznej kraju nie było sytuacji by jedna z nich nie tworzyła bądź współtworzyła rządu. W powojennej historii zdarzały się poważne spory między partiami, ale pod względem programowym są one bardzo zbliżone, przy czym Unia Ojczyzniana jest bardziej centrowa i wolnorynkowa, a Progresywna Partia Obywatelska bardziej narodowo-konserwatywna. Ponadto od lat osiemdziesiątych XX wieku do polityki krajowej dołączyło ugrupowanie Wolna Lista (*Freie Listen, FL*) o charakterze proekologicznym, centrolewicowym i socjaldemokratycznym. FL domaga się zwiększenia demokracji w państwie i osłabienia władzy monarchy, a do 2019 popierało przekształcenie Liechtensteinu w republikę. Nowością na scenie politycznej Liechtensteinu jest skrajna prawica, która pojawiła się w początkach ubiegłej dekady na bazie rozczarowania części konserwatywnych wyborców FBP i VU. Były parlamentarzysta tej drugiej partii Harry Quaderer założył w roku 2012 Listę Niezależnych (Die Unabhangigen, DU)²⁰, która po przekształceniu się w partię w roku 2013 i starcie w wyborach parlamentarnych w tymże roku weszła do parlamentu uzyskując 4 mandaty. Podczas kolejnych wyborów w roku 2017 DU poprawiła swój wynik powiększając stan posiadanych miejsc o piąty mandat. W sierpniu

¹⁸ Poszczególne cechy wyborów zostały opisane w: P. Sarnecki, *Współczesne Systemy Polityczne*, Warszawa 2012.

¹⁹ K. Koźbiał, *System Polityczny Księstwa Liechtensteinu*, Kraków 2013, s.107 i n.

²⁰ https://historisches-lexikon.li/DU_%E2%80%93_Die_Unabh%C3%A4ngigen_f%C3%BCr_Liechtenstein?marker=DU [dostęp 28.05.2022]

2018 roku za sprawą rozgrywek wewnątrzpartyjnych i różnicy w kwestiach programowych doszło do rozłamów w DU. Trzech deputowanych do Landtagu: Thomas Rehak, Erik Hasler i Herbert Elkuch opuścili DU i założyli własną frakcję w Landtagu o nazwie Nowa Frakcja (Neue Fraktion), która wkrótce²¹ przekształciła się w partię Demokraci dla Liechtensteinu (Demokraten pro Liechtenstein, DpL). W ostatnich latach wybory wygrywała FBP jednakże i tak była zmuszona do wejścia w koalicję rządową z VU. Podczas wyborów doszło do zmiany.

Wybory do Landtagu z 2021 roku zakończyły się minimalnym zwycięstwem VU nad FBP, choć w praktyce doszło do remisu w podziale mandatów, gdyż każda z dwóch formacji otrzymała po 10 mandatów. Swój wynik w stosunku do poprzednich wyborów poprawiła FL, jednak nie miało to przełożenia na liczbę mandatów, których Wolna Lista uzyskała 3. Ostatnią partią która dostała się do parlamentu jest wymieniona DpL, która z wynikiem 11,14 % uzyskała 2 mandaty. Poza parlamentem znalazło się DU, które znalazło się pod progiem wyborczym i odnotowało wynik 4,24 %. Frekwencja wyniosła 78 %²². Po wyborach tradycyjną w historii kraju koalicję zawarły FBP i VU, jednak doszło do zmiany na stanowisku szefa rządu, którym został Daniel Risch z VU.

Wpływ członkostwa Księstwa w organizacjach międzynarodowych i umów międzynarodowych na ustrój państwa

Liechtenstein należy do mikropaństw, jednakże ze względu na położenie geograficzne i tradycje ustrojowo-polityczne należy do Rady Europy. Zrodziło to istotne problemy w 2003 r. ponieważ Rada Europy uznała reformy za antydemokratyczne. Ponadto Liechtenstein jest także członkiem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości – od 1949 roku, Organizacji Narodów Zjednoczonych – od 1990 roku²³, a także razem z Islandią, Norwegią oraz krajami Unii Europejskiej współtworzy Europejski Obszar Gospodarczy (EOG). W 2011 roku państwo przystąpiło także do układu z Schengen.

²¹ Dokładnie 21 września 2018 r.

²² <https://www.landtagswahlen.li/resultat/12> [dostęp 31.05.2022].

²³ Tak późne przystąpienie do ONZ było związane z problemem składek członkowskich uiszczanych przez mikropaństwa,

Działanie organów konstytucyjnych w praktyce w kontekście wydarzeń z lat 2020-2022

a) Referendum konstytucyjnego z 2020 roku

Referendum konstytucyjne, które odbyło się 30 sierpnia 2020 roku dotyczyło trzech kwestii:

- Po pierwsze obywatele zapytano o kwestię zmiany art.31 Konstytucji Księstwa poprzez dodanie ust.2 o treści „Promuje się zrównoważoną reprezentację mężczyzn i kobiet na stanowiskach państwowych”. Inicjatorem referendum była Inicjatywa „HalbeHalbe” działająca na rzecz równouprawnienia kobiet
- Po drugie w 2015 roku z inicjatywy polityków Wolnej Listy zaproponowano zmianę rozporządzeń rządowych tak aby osoby nabywające obywatelstwo poprzez naturalizację nie musiały zrzekać się swojego poprzedniego obywatelstwa, co jest wymagane
- Po trzecie zmiany przepisów poddani Księcia mieli wyrazić swoje zdanie w sprawie akceptacji planu rozbudowy kolei na odcinku Nendeln-Tisis, w celu lepszej komunikacji między Austrią, Liechtensteinu i Szwajcarią.

Zgodnie z art. 66 KKL referendum może rozstrzygnąć kwestię wejście w życie każdej ustawy, jeśli taką decyzję podejmie Parlament lub z inicjatywą referendalną odnośnie do ustawy wystąpi 1000 uprawnionych do głosowania obywateli bądź wystąpią 3 gminy w formie zgodnej rezolucji zgromadzenia gminnego. Ponadto Konstytucji Księstwa Liechtensteinu znana jest instytucja inicjatywy ludowej, która została opisana w art.64. Dodatkowo ustęp drugi wymienionego artykułu stanowi, że z inicjatywą zmiany Konstytucji musi wystąpić co najmniej 1500 obywateli uprawnionych do głosowania bądź 4 gminy w formie wyżej opisanej. Instytucje referendum i inicjatywy zostały recypowane z Szwajcarii i są bardzo popularne, gdyż co rok lub co dwa lata odbywa się ogólnokrajowe referendum, podczas gdy w innych krajach częstotliwość ta jest znacznie mniejsza. Pierwsze pytanie zostało zadane w trybie z art.66 ust.6 KKL, a Landtag odrzucił powiem projekt inicjatywy „HalbeHalbe” większością głosów. drugie pytanie i pytanie trzecie zostało zadane w trybie art.66 ust.1. Poszczególne partie na krajowej scenie politycznej miały różny stosunek do referendum. FL zachęcało aby na wszystkie trzy pytania odpowiedzieć twierdząco. FDP pozostało neutralne w kwestii pytania pierwszego, jednakże frakcja kobieca zachęcała obywateli do głosowania za. W kwestii pytań nr 2 i 3 partia zalecała

głosowanie na tak. VU opowiedziało się przeciwko inicjatywie równościowe, ale w kwestii podwójnego obywatelstwa oraz rozbudowy kolei zaleciły głos za. DU zaleciło wyborcom głos na nie na wszystkie trzy pytania²⁴. Przy frekwencji 82 % obywatele Księstwa odrzucili wszystkie propozycję większością głosów powyżej 60 %. Wizerunkowo referendum było porażką dla Wolnej Listy, a sukcesem skrajnej prawicy.

b) Wyborów do Landtagu z roku 2021

Wybory do Landtagu, które odbyły się 7 lutego 2021 r. zostały przeprowadzone na podstawie Konstytucji, Ustawy o Obywatelstwie z 1979 roku²⁵. Niemal 7/8 społeczeństwa głosowało na formacje związane z ruchem konserwatywnym, co jest bardzo rzadkie, nie tylko na tle regionu ale również całego zbioru państw „bogatej północy”.

c) Rozpoczęcia pandemii COVID-19 na terytorium Liechtensteinu w dniu 3 marca 2020 r.

Pierwszy przypadek zakażenia wirusem SARS-COV-2 na terytorium Księstwa miał miejsce 3 marca 2020 r. Niedługo po tym rząd wprowadził obostrzenia sanitarne. W kwietniu 2020 r. Rząd Księstwa w ramach walki z rozprzestrzenianiem się koronawirusa wprowadził innowacyjny w tym czasie system biometrycznych opasek. Początkowo pod względem szczepień dopuszczonymi do stosowania i uznanymi szczepionkami są: Comirnaty, Vaxzevria, Spikevax, Nuvaxovid oraz Ad26.COV2.S²⁶. W przeciwieństwie do sąsiedniej Austrii Liechtenstein nie zdecydował się na wprowadzenie obowiązku zaszczepienia na SARS-COV-2 dla swoich obywateli²⁷. Jednakże Landtag uchwalił ustawę odnośnie koronawirusa. Pandemia wpłynęła również na organizację wspomnianych wyżej wyborów parlamentarnych, ponieważ niemal 98 % głosujących głosowało korespondencyjnie.

d) Wybuchu Wojny na Ukrainie 24 lutego 2022 roku. z szczególnym uwzględnieniem omówienia przełamania zasady neutralności Księstwa

24 lutego 2022 roku Federacja Rosyjska zaatakowała Ukrainę, co zszokowało światową opinię publiczną i spowodowało sprzeciw społeczności

²⁴ https://www.du4.li/wp-content/uploads/hoi_du_Juli_20_Web.pdf.

²⁵ <https://www.osce.org/files/f/documents/a/f/473469.pdf> [dostęp 29.05.2022].

²⁶ <https://covid19.trackvaccines.org/country/liechtenstein/> [dostęp 29.05.2022].

²⁷ https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Overview-of-COVID-19-vaccination-strategies-deployment-plans-in-the-EU-EEA-Jan-2022_1.pdf, s. 14 [dostęp 30.05.2022].

międzynarodowej. Neutralna od przeszło dwustu lat Szwajcaria nałożyła sankcję na osoby związane z rosyjskimi elitami władzy, które są odpowiedzialne za atak. W ślad za swoim głównym geopolitycznym partnerem i opiekunem poszedł Liechtenstein. Już 25 lutego regent, a zarazem następca tronu Alojzy nazwał agresję na Ukrainę „nieakceptowalną”²⁸. Przedstawiciel Liechtensteinu w Organizacji Narodów Zjednoczonych wezwał do uchwalenie rezolucji nakładającej na członków Rady Bezpieczeństwa ONZ obowiązku uzasadnienia swojego stanowiska podczas wetowania uchwał.

Spółeczny odbiór przyjętych rozwiązań ustrojowych księstwa i działania państwa w latach 2020-2022

Obecnie ustrój Liechtensteinu jest formą pośrednią między monarchią konstytucyjną a monarchią absolutną. Wybory z 2021 roku pokazały, że Liechtensteinczyzy popierają monarchie i lojalne wobec niej partie księstwa i nie chcą zmieniać statusu polityczno-ustrojowego księstwa, nawet lewicująca Wolna Lista porzuciła swój republikanizm na rzecz monarchii z funkcjami reprezentacyjnymi. Społeczeństwo pokazało też samodzielność wobec sugestii partii na które głosuje, co uwidoczniło się w wynikach referendum z roku 2020 odnośnie drugiego pytania. Wprowadzone przez rząd obostrzenia związane z pandemią COVID-19 nie były szeroko kontestowane i społeczeństwo dostosowało się do panującej sytuacji. Jedynie DpL zarzucało „ustawie covidowej” z czerwca 2020 r. chaos i niekonsekwencję²⁹. Odpowiedź społeczeństwa Liechtensteinu na rosyjską inwazję na Ukrainę nie różniła się znacząco od odpowiedzi pozostałych krajów europejskich. Solidarność z Ukrainy wyraził między innymi Uniwersytet Liechtensteinu³⁰.

Podsumowanie – Próba przewidywania dalszego rozwoju sytuacji ustrojowej w Liechtensteinie

Spoglądając na przyszłość kraju i perspektywę przejścia tronu przez Alojzego, a następnie przez jego syna Waclawa nic nie wskazuje na zmianę ustroju państwa i systemu politycznego. Kolejne wybory zgodnie z Konstytucją odbędą się nie później niż w marcu 2025 roku. Wiele może się do tego czasu

²⁸ <https://www.radio.li/news-1/liechtenstein-wird-folgen-deutlich-spueren> [dostęp 29.05 2022].

²⁹ <https://www.dpl.li/aktuelles/allgemein/corona-verordnungschaos-perfekt/> [dostęp 29.05.2022].

³⁰ <https://www.uni.li/en/news/the-university-of-liechtenstein-expresses-its-solidarity-with-ukraine> [dostęp 29.05.2022].

zmienić. Przyjazna zagranicznym firmom polityka fiskalna przyciąga wiele przedsiębiorstw z drugiej pandemia wirusa SARS-COV-19 uderzyła w gospodarkę Liechtensteinu jak miało to miejsce w innych krajach świata, a kraj zмага się z inflacją. Jednak mało prawdopodobna jest radykalizacja nastrojów społecznych, która mogłoby zagrozić monarchii czy integralności państwa.

Bibliografia

Literatura

Chojnicka K., Olszewski H., *Historia Doktryn Politycznych i Prawnych*, Poznań 2004.

Dziedzic A., *Powszechna Historia Prawa*, Warszawa 2012.

Historia Małych Krajów, red. Łaptos J., Wrocław 2007.

Koźbiał K., Stankowski W., *Konstytucja Księstwa Liechtensteinu - Państwo Prawo Polityka*, Kraków 2017.

Koźbiał K., *System Polityczny Księstwa Liechtensteinu*, Kraków 2013.

Kuźniak B., Marcinko M., Inglevic - Citak M., *Organizacje Międzynarodowe*, Warszawa 2017.

Osóbka P., *Parlamenty Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa 2007

Osóbka P., *Systemy Konstytucyjne Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa 2008.

Sarnecki P., *Współczesne Systemy Polityczne*, Warszawa 2012.

Wiszowaty M., *Zasada Monarchiczna i jej przejawy współczesnych ustrojach i pozaeuropejskich monarchii mieszanych*, Gdańsk 2015.

Źródła internetowe

<https://www.liechtenstein-institut.li/news/300-jahre-furstentum-liechtenstein> [dostęp: 02.09.2022].

Austriacki Kodeks Cywilny (niem. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) - <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1012&page=191&size=45> [dostęp 02.09.2022].

<https://www.vu-online.li/partei/geschichte-der-vaterlaendischen-union> [dostęp 02.09.2022].

https://historisches-lexikon.li/DU_%E2%80%93_Die_Unabh%C3%A4n-gigen_f%C3%BCr_Liechtenstein?marker=DU [dostęp 28.05.2022].

https://www.du4.li/wp-content/uploads/hoi_du_Juli_20_Web.pdf.

<https://www.osce.org/files/f/documents/a/f/473469.pdf> [dostęp 29.05.2022].

<https://covid19.trackvaccines.org/country/liechtenstein/> [dostęp 29.05.2022].

https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Overview-of-COVID-19-vaccination-strategies-deployment-plans-in-the-EU-EEA-Jan-2022_1.pdf, s. 14 [dostęp 30.05.2022].

<https://www.radio.li/news-1/liechtenstein-wird-folgen-deutlich-spueren> [dostęp 29.05.2022].

<https://www.dpl.li/aktuelles/allgemein/corona-verordnungschaos-perfekt/> [dostęp 29.05.2022].

<https://www.uni.li/en/news/the-university-of-liechtenstein-expresses-its-solidarity-with-ukraine> [dostęp 29.05.2022].

<https://www.landtagswahlen.li/resultat/12> [dostęp 31.05.2022].

<http://www.documentarchiv.de/nzjh/dtba.html> [dostęp 30.06.2022].

<https://www.fbp.li/geschichte> [dostęp 02.09.2022].